

אברהם ליפשיץ

יחסם של האחרונים לתגליות נוסח

סיני שנה עא, כרך קמא [תשי"ע] עמודים פג-קו

יחסם של האחרונים לתגליות נוסח

אברהם ליפשיץ

א. פתיחה

ב. הבעיה ברמב"ם

ג. פתרונו של הרמב"ם

ד. תירוצם של הראשונים

ה. תירוצם של האחרונים

1. סמ"ע

2. פנ"י

3. הלכה למשה ומרכבת המשנה

4. מלבי"ם

5. הגר"ח הלוי

ו. סכום ומסקנות

א. פתיחה

כל עוד עוסק עולם התורה הישיבתי בשאלות יסוד שונות משאלות היסוד של השיטה מחקרית, הרי שיכולים הם לחיות בשלום, כל אחד בשלו, אלו בחקירות מופשטות ואלו בשאלות היסטוריות; אלו בהשלכות הלכתיות, ואלו פילולוגיה וריאליה, וכן הלאה. שני עולמות הם ואם כי קרב זה אל זה, אין אחד נכוה מחופתו של חברו.

ההתנגשות נוצרת כאשר נקודת המוצא היא זהה. קושיא חזקה נזרקה לחלל בית המדרש. גמרא קשה או סתירה ברמב"ם, תופסי התורה עמלים, וחוזרים כמנצחים, איש איש ותירוצו בידו. והנה, מגיע החוקר ומגיש בקנה תיקון נוסח, שעל פיו כל הקושיא מעיקרא ליתא. לא זו אף זו, התיקון אינו רק בגדר הצעה אלא מוכח מתוכו: הנוסח הישן אינו אלא טעות מוכחת. כיצד יגיב אז בית המדרש? היקבל את התגלית ויבטל את תירוציו או שמא יישאר בשלו. אם תמצו לומר כאפשרות האחרונה – מה נאמר לנו ומה נדבר? כיצד נסביר התנהלות זו, וכי אין האמת נר לרגלי התורה?

לאחרונה נשמעים קולות שונים המבקשים לראות במתודה הישיבתית מעין מקבילה של בקורת הספרות המודרנית, זו הגורסת כי אין זה מעניינה לשאול מה כיוון הסופר, אלא רק מה פשרו של הספר. כל זאת משום שקיום עצמאי לה ליצירה מעת שיצאה מתחת ידיו של מחברה, ואין לו למחבר כל יתרון בפרשנות יצירתו על פני כל אחד מן הקוראים. נופך מיוחד קבלו הדברים בהקשר התורני: לאו דווקא כפי שיצאה מיד מחברה יש ליצירה את אותו קיום עצמאי, אלא דווקא לאופן (או: לגירסא) שנתקבלה בצבור הלומדים קיים היחס המיוחד. הסברים שונים יכולים להיות לתיאוריה זו, אם זה התולה את השתלשלותם של טקסטים בהשגחה שמימית מיוחדת על מסירת התורה, או זה הנותן לנוסח המקובל תוקף של קבלת כלל ישראל, אך מכל מקום התשתית של

המתודה הישיבתית אינה גורסת תגליות פילולוגיות, ומוכנה להתעלם מהן גם אם אין ספק באמיתותן.¹

אחת הסוגיות המשמשות כראיה לתיאוריה זו סובבת על פרשנות האחרונים להלכה אחת ברמב"ם, הלכה בה ההתנגשות בין שתי המתודות ישירה וחריפה. נדגיש כבר כעת כי במאמר זה איננו מבקשים לדון בעצם הגישה המתוארת לעיל, אלא רק לשלול את אפשרות ההוכחה מסוגיא זו. תחילה נקדים מעט רקע לבעיה ברמב"ם, לאחר מכן נציג את השיטות השונות לפתרונה, זו המחקרית מחד, ואלו הישיבתיות מאידך, ובסופו של דבר נבחן את היחס בין שתי המתודות.

ב. הבעיה ברמב"ם

כתב הרמב"ם (ה' נזקי ממון ד: ד):²

המוסר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר או לשוכר או לשואל נכנסו תחת הבעלים ואם הזיקה השומר חייב. במה דברים אמורים בזמן שלא שמרו כלל אבל אם שמרו שמירה מעולה כראוי ויצאת והזיקה השומרין פטורין והבעלים חייבין אפילו המיתה את האדם. שמרו שמירה פחותה אם שומר חנם הוא פטור ואם שומר שכר או שוכר או שואל הוא חייבין.

שלושה מקרים נדונים בהלכה זו לפי הסדר הבא:

א. לא שמרו השומרים השומרים כלל

ב. שמרו השומרים שמירה מעולה

ג. שמרו השומרים שמירה פחותה

בכל מקרה יש לבחון את דין השומרים ואת דין הבעלים. והנה, במקרה הראשון, כיוון שדין השומרים שנכנסו תחת הבעלים כלומר שחייבים לשלם תחתיהם, פשוט הוא שהבעלים פטורים לשלם. לעומת זאת בשני המקרים הבאים בהם יש פטור לשומרים, במקרה השני לכל השומרים ובמקרה השלישי לשומר חנם בלבד, במקרים אלו יש לדון אם חוזר החיוב לבעלים או לא. המפתיע הוא שדווקא במקרה השני בו שמרו השומרים שמירה מעולה פוסק הרמב"ם שהחיוב חוזר לבעלים, ואילו במקרה השלישי, בו שמר השומר חנם שמירה פחותה, לא מזכיר הרמב"ם חיוב על הבעלים. אמנם ניתן לומר שחיוב הבעלים שנכתב בשמירה מעולה חל גם על המקרה האחרון של שמירה פחותה, אך מכל מקום התמיהה נשארת על כך שלמרות ששמרו השומרים שמירה מעולה מתחייבים הבעלים.

תמיהה זו העלו כבר הראשונים.³ רבינו משולם בעל ההשלמה: 'ועוד כתב הרב ז"ל דאפילו שמרו השומרים שמירה מעולה השומרים פטורים והבעלים חייבים' וזהו תימה גדול אמאי הבעלים

¹ הרב מיכאל אברהם, 'הרמנויטיקה של טקסטים קאנוניים', אקדמות ט (תמוז תש"ס), לדוגמא טוען כי המסורת הישיבתית אינה מחויבת לאנשים עצמם, לראשונים או לפוסקים, אלא לטקסט המקובל, 'הקאנוני', ולכן מתעלמת מתיקוני נוסח. כאחת הדוגמאות הוא ציין להלכה שעומדת במרכזו של מאמר זה (עמ' 163). ראה עוד הרב חיים נבון, 'הלימוד הישיבתי ומחקר התלמוד האקדמי, אקדמות ח (תש"ס), עמ' 125 – 146, ותגובות למאמר זה באקדמות ט.

² הנוסח לפי מהדורת פרנקל. את שינוי הנוסח המהותי שבהלכה זו נציג להלן.

חייבים⁴; המאירי: 'אף גדולי המחברים כתבו בשומרים ששמרו שמירה מעולה ויצאו והזיקו שהשומרים פטורים והבעלים חייבים ואין הדברים נראין כלל⁵; גם בשו"ת הרא"ש⁶ נשאל על כך:

עוד כתוב בפ"ג⁷ המוסר בהמתו לשומר חנם או לנושא שכר וכו' בד"א בזמן שלא שמרוה כלל אבל אם שמרוה שמירה מעולה ויצאה והזיקה השומרים פטורין והבעלים חייבין ואיני מבין איך יהו הבעלים חייבין הואיל ומסרו לשומר מכ"ש דשומר יהו פטורין וכן פ"ה בפ"ק ד"ק⁸ גבי נפרצה בלילה הא ביום חייב דפשיטא דמשאיל פטור ביום כמו בלילה כיון דהיתה עומדת במקום שמירה ואין עליו לידע.

ובטור:

כתב הרמב"ם ז"ל שמרוהו כראוי שמירה מעולה השומרים פטורים והבעלים חייבים ואיני מבין דבריו כיון ששמרוהו כראוי למה יהו הבעלים חייבים וכן השיג עליו הראב"ד⁹.

³ אמנם בסמ"ג, עשין ס"ז, דפוס וונציה ש"ז, דף קמה ע"א) הביא דברי הרמב"ם (אם כי שינה את הסדר, הקדים את הבבא של השמירה הפחותה לשמירה המעולה) ולא השיג עליהם. וכן רבינו ירוחם בספר מישרים, נתיב לא, חלק ראשון (ווינצ'יאה שי"ג, דף פח ע"ד) כתב בלשון דומה: 'מסר בהמתו לד' שומרין לשומר חנם או לשומר שכר או לשואל או לשוכר כולם נכנסו תחת הבעלים ... ודוקא שלא שמרוהו כלל אבל שמרוהו שמירה מעולה שומרין פטורין ובעלים חייבין ואם שמרוהו שמירה פחותה שומר חנם פטור דדי לו בשמירה פחותה ואם הוא שומר שכר או שוכר או שואל חייבין כי הם צריכין שמירה מעולה וכל אלו באותן הדברים שצריכין שמירה מעולה'. והנה, בדרכי משה (שצ"ו, ס"ק א) כתב שאף רש"י ותוס' מסכימים לשיטת הרמב"ם (בנוסח הגרפס), ודייק זאת מכך שכתבו בדף מה ע"א, שהשואל חייב כלפי הבעלים, כששורם הזיק, אף כששמר שמירה מעולה, והרי אם נאמר דלא כרמב"ם, שהבעלים פטורים בשמירה זו, מה מתחייב השואל כלפיהם, ועיין לקמן בתחילת הפרק השני, שהארנו שם בהערת שוליים בשיטת הרמ"א, והבאנו דברי החזו"א שהקשה על דיוק זה, ולדבריו אין ראייה שכך היא שיטתם.

⁴ ספר ההשלמה, בבא קמא, פרק רביעי עמ' כב.

⁵ בית הבחירה, בבא קמא, מה ע"א, עמ' 138.

⁶ תשובה זו נדפסה לראשונה במאמרו של אפרים אלימלך אורבך 'שו"ת הרא"ש בכתבי יד ובדפוסים', שנתון המשפט העברי, כרך ב (תשל"ה), עמ' 25, מתוך 'שו"ת הרא"ש שב'כת"י ירושלים' (כך לפי כינויו במאמר. סימונו הוא: 1448 HEB), קובץ שני, סימן קמ"ט ורמ"ב. שוב נדפסה התשובה בספר הליקוטים שבמהדורת הר"ש פרנקל על ההלכה דידן. בהוצאה המחודשת של 'שו"ת הרא"ש' (מכון ירושלים, תשנ"ד) נדפסה התשובה בעמ' תס"ח אות ו. הציטוט שכאן הוא על פי מאמרו הנ"ל של אורבך.

⁷ צ"ל פ"ד, כפי שציין כבר אורבך בהערה שם.

⁸ ראה שם בהערה על אפשרויות שונות בפתרון של ראשי תיבות אלו. מכל מקום המדובר הוא על ציון לפירוש הסוגיא של 'נפרצה בלילה', בבא קמא, יד ע"א.

⁹ חו"מ שצ"ו. מעניין הוא שהטור, אם כי נשאר בתמיהתו על הרמב"ם, המשיך בעצמו את ההלכה בדיוק כפי שהשיב הרמב"ם לחכמי לונל: 'שמרוהו שמירה פחותה אם שומר חנם הוא פטור והבעלים חייבים ואם שומר שכר הוא או שואל הם חייבים והבעלים פטורין'.

ג. פתורו של הרמב"ם

הממצא החשוב לנדון דידן הובא לראשונה בכסף משנה על אתר, שחכמי לונל הקשו על כך לרמב"ם 'והשיב להם שטעות סופר הוא וכך היא [הנוסחא] האמיתית ויצתה והזיקה השומרים פטורים שמירה פחותה אם שומר חנם הוא פטור והבעלים חייבים ואם שומר שכר הוא או שוכר או שואל חייבים'. תשובה זו במלואה נדפסה לראשונה בשו"ת פאר הדור סימן ל"ט, ונדפסה שוב במקומות שונים. וזה לשון השאלה והתשובה במלואם:¹⁰

גם כן יורנו מורינו ורבינו במה שכתוב בסמוך ליה המוסר בהמתו לשומר חנם ולשומר שכר ולשואל אעפ"י ששמרה שמירה מעולה השומרים פטורים והבעלים חייבים ואנו נסתתמו מעינינו מעינות החכמה לדעת מה זה ועל מה זה הבעלים חייבין בהם ששמירת השומרים שמירה מעולה היתה ומאן ליהב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך

תשובה: גם זו טעות ואין על המעתיקים תלונה שהספר הראשון יצאו דברים בגיליונין שלא במקומן וכבר הוספתי אני עתה דבר שלא היה שם תחלה,¹¹ והוא 'אפילו המיתה את האדם' הוסיפו גם אתם את זה, ויהיה נוסח ההלכה כך: 'ויצאה והזיקה – השומרין פטורין. שמרה שמירה פחותה, אם שומר חנם הוא – השומר פטור והבעלים חייבין ואפלו המיתה את האדם, ואם שומר שכר הוא או שואל חייבין' – זהו הנסח. ולפי שנכתב 'והבעלים חייבין' שלא במקומו, נתקשו הדברים בודאי, ונסתתמו מעינות החכמה, לא מכס הוא, אלא הקלמוס הוא שסתמן, והקלמוס יגלה עמקן

מניתוח התשובה עולה כי הרמב"ם תיקן את הנוסח שהיה ביד חכמי לונל בשני מקומות. האחד הוא העברת המילים 'והבעלים חייבין' מהמקרה שהשומרים שמרו שמירה מעולה אל המקרה שהשומרים שמרו שמירה פחותה כלומר אל דינו של השומר חנם שפטור במקרה זה, ואמנם הבעלים, לפי תיקון זה, חייבין. התיקון השני הוא הוספה של מילים שלא היו קודם בהלכה, המילים 'אפילו המיתה את האדם' שממוקמות לאחר המילים 'והבעלים חייבין' במיקומן המתוקן כמובן.

התיקון השני לא יעסיק אותנו במאמר זה, ואנו נתמקד בראשון. לפי עדות הרמב"ם עצמו¹² הקושיא מעיקרא ליתא. מעולם לא נתכוון הרמב"ם לומר שבשמרו השומרים שמירה מעולה יתחייב מאן דהו, וחייב הבעלים שבהלכה מתייחס רק למקרה של שמירה פחותה.

¹⁰ את נוסח השאלה העתקתי מ'תשובות הרמב"ם' מהדורת בלאו, סימן תל"ג, כרך ב' עמ' 713. מקור הנוסח לשאלה ולתשובה שם הוא כת"י פאריס 181. ב'אגרות הרמב"ם' מהדורת הר"י שילת לא נמצאת השאלה. את נוסח התשובה העתקתי מ'אגרות הרמב"ם' הנ"ל (כרך ב, עמ' תקח), וראה שם שינויי נוסחאות. מקור הנוסח לתשובה שבמהדורה זו הוא כת"י ששפורטאש (קופנהגן 186), עם השוואה לכת"י אחרים, ראה שם עמ' תצז, ובכרך א עמ' י"א – י"ב. כמו כן נדפסו השאלה והתשובה שוב בשו"ת 'פאר הדור' מהדורת מכון ירושלים, סימן לט, עמ' קג – קד.

¹¹ וראה שם בהערות 5-6 על אפשרויות שונות בהבנת 'הספר הראשון' ובהבנת ה'אירוע' הספרותי שהתרחש כאן.

¹² אנו מניחים כאן, שאכן התשובות לחכמי לונל יצאו מידי הרמב"ם. בספר הזכרון להרב יצחק נסים סדר שני, התעורר פולמוס על מהימנותן של תשובות אלו. הרב יוסף קאפח במאמרו 'שאלות חכמי לונל ותשובות הרמב"ם כלום מקוריות הן?' (עמ' רלה – רנב) יצא לטעון מזויף כנגד תשובות אלו, שלא מיד הרמב"ם ניתנו אלא מאן דהוא כתבן כביכול בשמו. בסמיכות למאמרו הגן הר"י שילת על מהימנות התשובות במאמרו 'כלום תשובות הרמב"ם לחכמי לונל

ד. תירוצם של הראשונים

כאמור, תשובתו של הרמב"ם לחכמי לונל נתפרסמה לראשונה (אצל לומדי התורה בכלל ואצל פרשני הרמב"ם בפרט) רק עם הדפסתו של הספר כסף משנה.¹³ הראשונים שלא הכירו איפוא תשובה זו, ולפיכך היו מהם מי שהקשו עליו כפי שתואר לעיל, תרצו את שיטתו על ידי שתי אוקימתות. האחת של הראב"ד, שהעמיד את ההלכה שהבעלים ידעו מיציאת הבהמה ולכן חזרה אחריותה עליהם, והאחרת של המגיד משנה, שהעמיד בקרן תמה, שחיוב השמירה עליה גדול היותר (אם כי עדיין הוקשו הדברים לאחרונים, שהרי שמירה מעולה צריכה להספיק אף לתמה). יש להוסיף עליהם גם את תירוצו של המהרש"ל (יש"ש, ב"ק, פ"ד סימן לא), שהבעלים חייבים היינו רק במה שמפסידים את שורם שנסקל. הרבה יש להאריך בניתוח שיטותיהם, אך לא זה המקום, כיוון שעניינינו כעת בשאלת יחס האחרונים לתגליתו הפילולוגית של הכסף משנה, מה שלא היה כלל לפני הראשונים הנ"ל, ואף לא לפני המהרש"ל, ששנת פטירתו ככל הנראה היא של"ד,¹⁴ העלה כך שלא ראה את הכס"מ ולא היה מודע לתשובת הרמב"ם.

ה. תירוצם של האחרונים

גם כאן לא נדון במי שקבלו בפשטות את עדותו של הכס"מ, ורבים הם כמו הסמ"ע, הלחם משנה, הגר"א, האור שמח והחזון איש. השאלה שהצבנו בפתח דברינו היא מהו ההסבר לאותם אחרונים שלא קבלו משום מה את תיקונו של הכס"מ והתאמצו ליישב את נוסח הרמב"ם 'המשובש', שכלל הנראה כלל לא יצא מידי. האם אכן עצם התקבלותו של הנוסח במרוצת הדרום גרם ל'קדושו', או שמא שקולים אחרים הניעו אותם?

מזויפות הן?'. שוב הגיב על הדברים הרב קאפח שם בעמ' רנז. עוד תגובה לוויכוח הנ"ל ודחיית טענתו של הרב קאפח (ללא הזכרת שמו) אצל הבל"ן, שלמה זלמן (סקירת העורך), 'ספרים ומחקרים חדשים', עלי ספר יב (תשמ"ו), עמ' 144. כאמור, במאמר זה נלך בעקבות רוב רובם של העוסקים בתשובה זו, שלא ערערו ולא פקפקו במהימנותה (אמנם ראה להלן בשיטת ר' שלמה חעלמא בעל מרכבת המשנה).

¹³ בונציה שנת של"ד. תופעה מעניינת היא שחלק מהתשובות של הרמב"ם לחכמי לונל נתפרסמו אצל חכמי דורו עוד בחייו, ואילו חלק אחר, כמו התשובה שלפנינו, שקעו במקומות שונים למאות בשנים עד שחזרו ונתגלו. דוגמא יפה לקבוצה הראשונה יש בתשובות הרמב"ם (בלאו) סימן ש וסימן תס"ד שם דן הרמב"ם במה שהתיר במשנה תורה טלטול מציאה פחות פחות מד"א, (התשובה הראשונה היא לחכמי לונל, והשניה, למרות שכרונולוגית היא קודמת, היא לתלמידו) ותשובתו היתה ידועה לרמ"ה שהגיב עליה בכתאב אל רסאייל סימן יט, וגם הר"ש משנץ התייחס אליה שם בסימן סג (מתוכן דבריהם שהזכירו את סברת האוושא מילתא מוכח שהכירו את תשובת הרמב"ם סימן ש, לחכמי לונל; ראו בהרחבה על סוגיא זו: ש"ז הבל"ן, 'בין ראשונים לאחרונים בענייני נוסח', מחקרי מורשתינו א (תשנ"ט), עמ' 123 - 141).

¹⁴ עיין שם הגדולים להחיד"א, מערכת גדולים, אות ש, סעיף מו, שכתב ששנת פטירתו של המהרש"ל היא של"ג, ועיין בהגהות מנחם ציון לר' מנחם מנדל קרענגל שכתב שם (הערה לח) שתאריך פטירתו הוא י"ב כסליו של"ד, ובסדר הדרורות (ה"א של"ג) כתב ששנת פטירתו היא של"ג, ובספר כרם שלמה לשמואל אבא האראדעצקי, עמ' ג', הביא את נוסח מצבתו של המהרש"ל, שלפיו שנת פטירתו היא 'וכבה מנורה' (דהיינו של"ד), וכתב על פי זה כמו הגהות מנחם ציון, וראה בסוף הספר, עמ' לה – לו במכתבו של שלמה זלמן חיים האלבערשאם (שזח"ה) שדחה דעות אחרות בעניין. עיין עוד: מ' רפלד, המהרש"ל והים של שלמה, עבודת דיסרטציה, עמ' 46 הערה 60.

1. שיטת הסמ"ע

ר' יהושע ולק כ"ץ, כתב בסמ"ע (חו"מ, שצו: ז) יישוב לשיטת הרמב"ם על פי הנוסח שבתשובה (בא לתרץ מדוע בשמירה פחותה הבעלים חייבים, והרי לשור מועד היא מספיקה). אמנם בתחילת דבריו שם כתב דרך חדשה לביאור דברי הרמב"ם גם על פי הנוסח הנדפס:

ובעיקר הקושיא בדברי הרמב"ם אפשר לומר דהרמב"ם מילי מילי קאמר ותרי כללי נקט בדבריו דברי שא כתב דאם לא שמרוהו כלל אז כל השומרים הן ש"ש או שואל ונושא שכר חייבים והבעלים פטורים ואח"כ אמר אבל אם שמר שמירה מעולה פי' אבל אם שמר כל שומר ושומר שמירה המעולה לו אז בטל הכלל הראשון אלא כל השומרים פטורים והבעלים חייבים לפעמים וכגון בש"ח ששמר שמירה פחותה שהיא שמירה המעולה לו כנ"ל לומר באם נדחוק וניישב גירסא שלנו אבל וודאי העיקר כמו שכתבנו בפרישה שהשיב לחכמי לונל שט"ס הוא ...

לפי הסברו, אם כן, המילים 'והבעלים חייבים' לא חלים על כל המשפט 'אבל אם שמרוה שמירה מעולה' המתייחס לכל השומרים, אלא רק על השומר חנם, ואף לגביו אין הכוונה שמירה מעולה במובן הפשוט אלא שמירה הראויה לו דהיינו שמירה פחותה, ורק אז חייבים הבעלים. כלומר שלפי דבריו כוונת הרמב"ם לפי הנוסח הנדפס היא בדיוק דבריו בתשובה. גם הדרישה, לפי זה, משתמש בשיטת המהרש"ל ומשנה את הבנת הדין במקום את הבנת המקרה, אלא שמשמעות הדין אצלו נותנת משמעות חדשה לכל מבנה ההלכה.

הדוחק בדבריו מבואר. מלבד ההגדרה המחודשת הסובייקטיבית של שמירה מעולה העולה מדבריו 'כל שומר ושומר שמירה המעולה לו', עיקר הקושי הוא זה התחבירי. פשוט הוא שהשמירה פחותה מהווה פתיחה למקרה חדש, והוא מקביל ל'אבל אם שמרוה שמירה מעולה' שפותח את הפסקא הקודמת, ואילו לדבריו ישנו זהות בין הפסקאות כך ששתיהן עוסקות באותו מקרה לגבי שומר חנם. אמנם הרגיש בדוחק כבר הדרישה עצמו, וכתב שהעיקר כנוסח שבתשובה. מכל מקום, שתי נקודות מתודולוגיות ראויות לציון: הראשונה היא עצם הצורך ליישב את הנוסח הנדפס למרות שהוא מודע לכך שהעיקר כדברי הרמב"ם בתשובתו שהנוסח הנדפס טעות סופר הוא. הנקודה השנייה היא סוג היישוב, דהיינו דוחק סגנוני מובהק המוביל לאמירה הלכתית פשוטה, היתה לנוסח שבתשובה.

כעת לשאלת הפתיחה של המאמר: אין ספק שעל המס"ע לא ניתן כלל לומר, שהוא התעלם מתגלית הנוסח, שהרי הוא הכריע כתשובת הרמב"ם. אך גם בנוגע לתירוץ של הנוסח הנדפס - יש להציג את הדברים באור נכון יותר, ולציין שהוא היה כבן עשרים כשהכס"מ נדפס לראשונה, כך שוודאי שהנוסח הנדפס היה המקובל והפשוט בעולם התורה (וציינו לעיל את העובדה שרבו בעל הים של שלמה תרץ ביש"ש את הנוסח הנדפס), ולפתע תגלית מאד 'טרייה' יצאה לערער על המקובל. דומני שאם נראה כך את הדברים החידוש לא יהיה בתחילת דבריו אלה של הסמ"ע, היינו בתירוץ את הנוסח הנדפס, אלא דווקא בסופם, היינו בקבלתו כ'וודאי' ועיקר את דברי הכס"מ. נראה אם כן שהסמ"ע גילה חוש פילולוגי אמיץ, אם ניתן להתבטא כך, אלא שכהזדהות מסוימת עם הרווח בישיבות ובבתי המדרש, ובבחינת ויהודה ועוד לקרא, ציין שאף הנוסח

המקובל לא בלתי אפשרי, ולא ירחק אף לשער כי תירוצו זה הראשון היה ראשון אף מבחינה כרונולוגית ועלה על דעתו קודם שהתגלה לו החידוש שבכס"מ.

2. שיטת הפני יהושע

בפרק הכונס (ב"ק, נו ע"ב) דן הפני יהושע (להלן: הפנ"י) בשאלה הנוגעת לאוקימתא של הראב"ד (ראה לעיל), אם הבעלים שמסרו לשומר יצאו מחיוב השמירה והניזק תובע מהשומר, או שלעולם אין הבעלים ניצלין מיד הניזק, וזה לשונו שם (ד"ה שם בפ"י רש"י):

דלעולם לא מצו הבעלים לאישטמותיה מיניה דניזק ולדחותו אצל השומר אלא הא דנקט נכנסו תחת הבעלים היינו דבניזק תליא מילתא רצה גובה משומר רצה גובה מבעלים והן גובין מן השומר ואף ע"ג דהתורה מיעטה בשמירתה וא"כ כשמסרוהו הבעלים לבן דעת נימא דלא גרע משמירה פחותה משום שיכול הניזק לומר השומר לא מיהמן לי לומר דנטריה כראוי וא"כ חוזרני עליך שהיה לך לשומרו בעצמך וכמו שיתבאר בסמוך ועיי"ל שהכא חייב שמצינו בכ"מ שלוחו של אדם כמותו כדדייקינן בקידושין בההיא דשולח את הבערה וכמ"ש למטה על הגיליון אלא דלפ"י אין הבעלים חייבים אלא היכא דלא נטריה השומר כראוי משא"כ לטעם השני לעולם חייב. ועפ"י היה נראה לי לפרש דברי הרמב"ם שכתב בפ"ד מהל' נזקי ממון דין ד' שאף אם שמרו השומר כראוי אפ"ה הבעלים חייבים והשיגו עליו כל המפרשים ולפמ"ש א"ש דמ"ש שמרו השומרים בשמירה מעולה אין הכוונה דידיעין בוודאי ששמרו כראוי אלא שהשומרים טוענין ששמרו כראוי ונאמנים בזה לפטור עצמם אבל הבעלים לעולם חייבים ... כך עלה בלבי לפרש דברי הרמב"ם לולי שהכסף משנה כתב שהרמב"ם בעצמו כתב לחכמי לוניל שיש שם ט"ס בדבריו עיי"ש

יסוד חידושו: 'דלעולם לא מצו הבעלים לאישטמותיה מיניה דניזק ולדחותו אצל השומר'. הבעייתיות בחידוש זה נעוצה בסברא שמסירה לבן דעת לא חורגת לכאורה מהשמירה הפחותה בה חייבים הבעלים כלפי הניזק, כך שהיינו מצפים שאף אם השומרים פשעו בשמירתם, אין על הבעלים כל תלויה. על כך משיב הפנ"י בשני דרכים: בדרך הראשונה הוא משתמש בסברא שמצינו בדין שומר שמסר לשומר (ב"ק, יא ע"ב). שם, לשיטת רבי יוחנן על פי הסברו של רבא, אף אם נאנס השומר השני, הראשון חייב, שהבעלים טוען כלפיו: 'את מיהמנת לי בשבועה האיך לא מיהמן לי בשבועה'.¹⁵ אף כאן אומר הפנ"י הניזק אומר כלפי הבעלים שמבחינתו השומר לא נאמן לטעון ששמר כראוי, ולכן הבעלים חייב כלפי הניזק (ויחזור הבעלים על השומר). לפי זה לא זו בלבד שאם ידוע שהשומר פשע הבעלים חייב אלא אף אם השומר נשבע שבועת השומרים ששמר כראוי מכל מקום, אם אין עדים בדבר¹⁶ הבעלים חייבים (וכאן, כמובן, השומר לא ישלם לבעלים).

¹⁵ שימוש בטענה זו מצד הניזק כלפי הבעלים קשה בסברא. מכל מקום כך עולה מסוגיית הגמרא בדף נו ע"ב. עיי"ן שם באריכות בפנ"י בקטע הבא, וברמב"ם ובראב"ד בפרקנו הלכה י"א, ובחידושי הגר"ח הלוי שם. ועיי"ן לקמן בדין בשיטתו של הגר"ח, שם הרחבנו בעניין זה.

¹⁶ עיי"ן בב"מ, לו ע"ב תוד"ה 'את מהימנת' שזו הנפקא מינה בין הסברו של רבא להסברו של אביי 'אין רצוני שיהיה פקדוני ביד אחר', שלפי האחרון אף אם יש עדים ששמר כראוי מכל מקום חייב השומר הראשון. מכל מקום בעניינינו

בדרך השניה תולה הפנ"י את חיוב הבעלים בכלל 'שלוחו של אדם כמותו'. קישורו של כלל זה לדיני נזיקין יסודו בסוגיא בקידושין (מב ע"ב) שם שאלה הגמרא על דין המשנה בב"ק (נט ע"ב) לעניין שולח את הבערה: 'שלח ביד פקח הפקח חייב', ובגמ' בקידושין: 'ואמאי נימא שלוחו של אדם כמותו שאני התם דאין שליח לדבר עבירה'. בקטע הבא מחלק הפנ"י בין תירוץ הגמ' שם למקרה של מסר שורו לשומרין: 'ומאי דמשני התם אין שליח לד"ע היינו דוקא בשולח את הבעירה שנתכוון להזיק משא"כ הכא לא שייך לומר כן'. יוצא, אם כן שאם השומר פשע בשמירתו הבעלים חייבים כאילו הם פשעו.¹⁷ מכל מקום לפי דרך זו חיוב הבעלים הוא רק אם השומר פשע בשמירתו, אך אם הוא נשבע ששמרו כראוי, שוב אין מקום לחיובם.

לאחר שביסס את חידושו על אחריות הבעלים פונה הפנ"י ליישב את הרמב"ם על פי הנוסח הנדפס. אמנם אין הוא עושה אוקימתא במובנה הרגיל דהיינו להכניס נתונים חדשים למקרה שאינם מפורשים בכתוב, אך מכל מקום הוא משנה את ההבנה הפשוטה של המקרה. לדבריו מה שכתב הרמב"ם ששמרו השומרים שמירה מעולה, הכוונה שזו היא טענת השומרים, אך אין עדים על כך. מכיוון שכן יכול הניזק לטעון כלפי הבעלים, שאמנם השומרים יכולים לפטור עצמם בטענה זו כלפי הבעלים, אך לא כלפי הניזק, ולכן הבעלים חייבים לשלם לו.

והנה, לא כתב הפנ"י במפורש אם דבריו אלו ביישוב הרמב"ם הם על פי היסוד הראשון של את מהימנת לי וכו' או על פי היסוד השני של שלוחו של אדם כמותו, אך מתוכן הדברים יוצא שהם על פי היסוד הראשון. שהרי על פי היסוד השני אם השומרים טוענים שהם שמרו כראוי טענה זו טובה גם כלפי הניזק, ורק אם מודה השומר שפשע בשמירתו, דין הניזק הוא עם הבעלים מצד שלוחו של אדם כמותו. וכיוון שכאן, על פי הסברו של הפנ"י, טוענים השומרים ששמרו כראוי שוב אין לחייב את הבעלים. אכן, על פי היסוד הראשון שאין השומרים נאמנים כלפי הניזק, חוזר החיוב על הבעלים.

נקודה חשובה העולה מדבריו היא שלכאורה אין עוד צורך לאוקימתא של המ"מ שמדובר על שור תם, שכן אף אם מדובר במועד אין השומרים נאמנים לומר ששמרו לא שמירה מעולה ולא שמירה פחותה ולכן חייבים הבעלים, אלא שמהמשך ההלכה שחייב הרמב"ם את השומרים עצמם ששמרו שמירה פחותה עולה שוב הצורך לאוקימתא זו.¹⁸

לסיכום שיטתו יוצא אם כן שאף הוא, כמו הראב"ד והמ"מ, משנה את הבנת המקרה אם כי לא ע"י אוקימתא מובהקת כמותם אלא ע"י הסבר מחודש מעט למילים 'אבל אם שמרו שמירה מעולה', שלא שידועים אנו על כך מפי עדים אלא מפי השומרים עצמם. אם נסיף לאוקימתא זו את היסוד שהניזק יכול לדון עם הבעלים בטענה 'את מהימנת לי וכו' יובן מדוע הבעלים יהיו חייבים אף אם השומרים יטענו ששמרו שמירה מעולה.

שהניזק משתמש בטענה זו כלפי הבעלים אין מקום להסברו של אב"י, כדברי הראב"ד בהלכה י"א, ומה עוד שהמקור לשימוש בסברא זו מצד הניזק בדרך נו ע"ב הוא אליבא דרבא. על סוגיא זו ראה בהרחבה: דוד הנשקה, משנה ראשונה בתלמודם של תנאים אחרונים, עמ' 306 – 337.

¹⁷ לא פירש הפנ"י מה יהיה דין השומרים במקרה זה, ולכאורה על פי הכלל שלוחו של אדם כמותו הם צריכים להיפטר, וקשה לומר כך, וצ"ע.

¹⁸ שלילת האוקימתא של המ"מ היתה פותרת את הבעיה ביחס למילים 'ואפילו המיתה את האדם', עיין לעיל סעיף ב.4. ואולי עדיין ניתן לומר על פי חידושו של מרכה"מ (עיין שם) שלגבי השומרים אין נפק"מ בין תם למועד, שאכן הלכה זו עוסקת במועד לפי הסברו של הפנ"י.

וכעת לנדון דידן: כמו הסמ"ע גם הפנ"י מסייג דבריו 'כך עלה בלבי לפרש דברי הרמב"ם לולי שהכסף משנה כתב שהרמב"ם בעצמו כתב לחכמי לונל שיש ט"ס בדבריו עיי"ש', כך שאף את שיטתו לא שייד לראות כהתעלמות מהתגלית הנוסח. אלא, שיש הבדל ביניהם. בעוד שהדרישה גם לפי הסברו את הנוסח הנדפס תוכן ההלכה זהה לנוסח שבתשובה, הנה להסברו של הפנ"י יש נפקא מינה גדולה בין שני הנוסחים. בעוד שלנוסח הנדפס הבעלים חייבים כשטוענים השומרים ששמרו שמירה מעולה, הרי שלנוסח שבתשובה פטורים אף הבעלים. ונשאלת השאלה כיצד יתיישב חידושו של הפנ"י בעניין אחריות הבעלים עם הנוסח שבתשובה. ניתן להציע שלושה פתרונות אפשריים. הראשון הוא שאין הכי נמי לפי הנוסח שבתשובה אין הרמב"ם מסכים עם חידושו של זה של הפנ"י, ואין דבריו אמורים אלא לשיטת רש"י (בו הוא פותח את דבריו, עיי"ש). הפתרון השני הוא לומר, שיש לחזור להבנה הפשוטה של ההלכה שידוע על פי עדים ששמרו השומרים שמירה מעולה, ולכן אף הבעלים פטורים כפי שנתבאר לעיל. הפתרון השלישי הוא להישאר בהבנה המחודשת של הרמב"ם, ואף לומר שהוא מסכים עם חידושו של הפנ"י, אך לא לפי היסוד הראשון של 'את מהימנת לי וכו', אלא לפי היסוד השני של שלוחו של אדם כמותו, וכפי שנתבאר לעיל שלפי יסוד זה רק אם ידוע שהשומרים פשעו חייבים הבעלים.

והנה מעיון בדבריו בקטע הבא עולה שלא חזר בו מחידושו הנ"ל. שם כתב:

לכך נ"ל לפענ"ד עיקר כמו שכתבתי בסמוך בל' רש"י דלעולם עיקר דין הניזק עם הבעלים דמינייהו דבעלים קא תבע ניזקו ואף למ"ש בשם הכס"מ שהרמב"ם עצמו כתב שיש ט"ס בדבריו אלמא אם שמרו השומר שמירה כראוי אף הבעלים פטורים מ"מ משמע מיהא דהיכא דשומר גופא מודה דלא נטריה כראוי חזר דין ניזק עם בעלים אם ירצה.

נראה מכאן שאף בדעת הרמב"ם יאמר את חידושו הנ"ל, ולא כפתרון הראשון שכתבנו, ואף הוכיח מדברי הרמב"ם שלפחות ליסוד השני (שלוחו של אדם כמותו) הוא מסכים. מכל מקום מקטע זה מוכח שלא נשאר הפני יהושע בהסברו הראשון ברמב"ם, וקיבל את התשובה לחכמי לונל.¹⁹

3. שיטת המגיד משנה על פי בעל הלכה למשה ובעל מרכבת המשנה

הזכרנו לעיל שהמ"מ (שלא היה מודע לתשובה לחכמי לונל) תרץ את הרמב"ם ע"פ האוקימתא שמדובר בשור תם, ואף רמזנו לקושיית האחרונים, שאף לשור תם מספיקה שמירה מעולה. אצל כמה חכמים מצינו שהסבירו את דברי המ"מ על פי החילוק בין רמת החיוב של הבעלים לזה של השומרים. רבי חיים משה אמארייליו בספרו הלכה למשה (ראוי לציין שבספר זה נכתבו על הלכות נזקי ממון שלוש מאות וארבע עמודים כפולי עמודות! ולאחרונה יצא מחדש בהוצאת פלדהיים, ירושלים, תשס"ח), שהשמירה המעולה המוטלת על השומרים היא גדר של 'קשרו במוסרה' ואף אם אינה עומדת ברוח שאינה מצויה, ואילו המוטלת על הבעלים היא דלת העומדת ברוח שאינה מצויה. הסתמך הוא על לשון הרמב"ם שבפ"ז ה"א בחיוב הבעלים בשור תם כתב 'שור שקשרו

¹⁹ בילקוט שנו"ס שבמהדורת פרנקל שם הביאו את הפנ"י כהסבר לרמב"ם הנדפס, ללא שציינו על הסתייגותו הנ"ל, והעיר על כך ש"ז הבלין במאמרו 'היחס ל"שאלות נוסח" בספרי חז"ל', ספר בית הועד (תשס"ג), עמ' 27 הערה 25, וראה שם בהערת המערכת שהעלו אפשרות שעורכי השנו"ס הניחו שדברי הפנ"י 'לולי שהכס"מ כתב וכו' אינם אלא 'דברי ענוה והתבטלות ולגופו של עניין דעת הפנ"י שתירוצו שלו אמיתי יותר מהדברים המיוחדים לרמב"ם בכס"מ', וכאמור, לא נראה כן מדבריו בקטע הבא.

בעליו במוסרה ונעל בפניו כראוי, שדווקא בעליו חייב אף אם קשרו במוסרה (ופירש ד'או או' קתני), ובפ"ד ה"ד, בחיוב השומרים, כתב 'שמרוה שמירה מעולה כראוי', כראוי דייקא, אך לא במוסרה. לכן השומרים פטורים והבעלים חייבים. לאמר: ישנו מצב ביניים בין השמירה הפחותה ('כראוי'), דהיינו דלת העומדת ברוח מצויה בלבד, שהיא השמירה המוטלת על שומר חנם, לבין השמירה המעולה המוטלת על הבעלים שהיא דלת העומדת אף ברוח שאינה מצויה, ומצב הביניים הוא 'קשרו במוסרה' והיא השמירה המוטלת על שאר השומרים. מכל מקום שיטה זו באה ליישב את הרמב"ם, אך אינה מיישבת את דברי הרמ"ם, למרות שהיא מקבלת את האוקימתא של קרן תמה, הקובע במפורש כי השמירה המעולה המוטלת על השומרים היא דלת העומדת ברוח שאינה מצויה, וכפי שמעיר על כך המחבר עצמו שילכל הפירושים דברי ה"ה ז"ל צ"ע טובא אם לא יש ט"ס כמ"ש הסמ"ע.

אלא שלאחר שיישב את הנוסח הנדפס, כתב שהסכמת האחרונים כנוסח שבתשובה, וכאן אנו מוצאים התייחסות מעניינת לנדון דידן: העמל ליישב את הנוסח הנדפס נובע מכך שגם בסמ"ג (עשין ס"ו-ס"ז) וברבינו ירוחם (מישרים, נתיב לא, ח"א) כתבו כנוסח זה, ואף בשו"ע פסק כך למרות דבריו בכס"מ (עיין מה שכתבנו לקמן בדיון בשיטת המלבי"ם, בהערת שוליים, ליישב סתירה זו), וכאמור אף הרמ"ם סובר כן,

נמצא לפי זה דרבינו כפי הגירסא שלנו וה"ה וסמ"ג ור"י ומרן ז"ל קיימי
בשיטה חדא ואנחנו לא נדע מה להשיב עליהם דלאו קטלי קנא באגמא
נינהו ח"ו לעשות אותם טועים בדבר הלכה חלילה.

ההסבר לניסיונות אלו הוא אם כן כפול, ראשית יש את האפשרות הקלושה ש'הגירסא שלנו' ברמב"ם היא בכל זאת הנכונה, אך מעבר לכך יש פוסקים נוספים שכתבו כגירסא זו ומהווים מקור הלכתי עצמאי, שכן אף אם נלקחו דבריהם מהרמב"ם ה'שגוי', סוף סוף 'לאו קטלי קני באגמא נינהו ח"ו', ופסיקתם עומדת בזכות עצמה, והתירוצים לנוסח זה משמשים את הפוסקים הנ"ל לא פחות מאשר הם משמשים את הרמב"ם שכנראה כלל לא כתב כך.

גם הרב שלמה חעלמא בספרו מרכבת המשנה (הן בהלכה ד' והן בהלכה י"א) הסביר את דברי הרמ"ם על פי החילוק המחודש שחיוב הבעלים בשמירת הנזיקין חמור יותר משמירת השומרים כלפי הבעלים. בעוד שהשומרים (מלבד שומר חנם) צריכים לשמור שמירה מעולה, דהיינו דלת שעומדת ברוח שאינה מצויה, ובהכי סגי להו אף אם נפרצה הדלת, הרי שהבעלים חייבים בכהאי גוונא, חוץ ממקרה של חתרה ויצאה דבהכי הוי אונס גמור.²⁰ ועוד חידש דכיוון דהשומרים

²⁰ כמקור לחידוש זה ציין לרף נו ע"א שם מבואר בהו"א של הגמ' שהניחה בחמה (ובכת"י פלורנץ: 'בשימשא') וחתרה ויצאה הוי תחילתו בפשיעה וסופו באונס, ורק משום שבחמה כל טצדקא דאית לה למעבד עבדא (ושם: 'טצדקי דאיתו מיעבד עבדא') ונפקא מסקנת הגמ' דכולה פשיעה היא, כך שאילולא הניחה בחמה מקרה של חתרה מוגדר כאונס. אלא שניתן להקשות מניין למרכה"מ שדווקא זה מוגדר כאונס, ודילמא הגמ' העלתה דוגמא לאונס, וה"ה אם נפרצה הדלת. ובקטע הבא, בחידושי להלכה ה' ברמב"ם כתב מקור לחידוש זה בתוד"ה מהו דתימא (שם) שהקשו על ההו"א של הגמ': 'ק"ק דה"ל למימר מהו דתימא כולה אונס הוא וכגון שנעל כל כך יפה שאינה יכולה לצאת אלא בחתירה וכו', ואכן, מלשונם ('וכגון') עולה שכדי ליצור מצב של אונס, צריך נעילה שלא ניתן לפורצה, והדרך היחידה לצאת היא בחתירה. אלא שגם על כך יש להשיב שהרי גם ללא חידושו צריכה הדלת לעמוד אף ברוח שאינה מצויה, דהיינו

פטורים כלפי הבעלים הם פטורים גם כלפי הניזק, 'שהרי לא קיבל על עצמו אלא לשמרו בדיר(!) שלו'.²¹ לפי זה מתבאר חיוב הבעלים במקרה שלנו 'והילכך בעלים שמסרו לשומר ה"ל כתחילתו בפשי' לענין ניזקין דהא כלתה שמירת השומר בשמירה מעולה דרוח שאינו מצויה כמ"ש המ"מ ועדיין הבעלים חייבין בניזקין'.²² נקודה חשובה שעולה בדבריו היא כי ניתן לפרש את דברי המ"מ לא כאוקימתא במובנה הרגיל, דהיינו שהלכה זו עוסקת בקרן תמה, אלא כיישוב בעזרת עיקרון ה'תמות'. פירוש, אף אם נאמר שהלכה זו עוסקת בשור מועד, עדיין יתחייבו הבעלים על פי חידושו של רב אדא בר אהבה (מה ע"ב): 'אמר רב אדא בר אהבה לא פטר ר"י אלא צד העדאה שבו אבל צד תמות במקומה עומדת', דהיינו שאף לשיטת רבי יהודה המצריך שמירה פחותה בלבד לשור מועד, מכל מקום אם הזיק השור חייב הבעלים חצי נזק על 'צד התמות' הקיים עדיין בשור המועד.²³ לפי זה אף אצלנו, למרות שמדובר בשור מועד מתחייבים הבעלים לשלם חצי נזק אף כששמרו השומרים שמירה מעולה.²⁴

הסבר זה של מרכה"מ מצוי בחידושו על הלכה ד. בהמשך פרקנו בהלכה י"א הרחיב את היריעה והעלה אפשרות נוספת, על בסיס אותו חידוש, בהסבר המ"מ, אפשרות שעל פיה מתפרשת ההלכה ברמב"ם באופן מיוחד ומפתיע כאחד. נקודת החידוש המתוספת בדבריו שם היא שלמרות היותו

חוזק מקסימלי, וממילא אם הצליחה הבהמה לפרוץ אין זה משום חולשתה של הדלת, ולכן נראה שאין חילוק בין חתרה לפריצה.

²¹ חידוש זה תואם את שיטת הנמוקי יוסף בסוגיין בהסבירו מדוע שומר חנם נפטר בשמירה פחותה גם כלפי הניזק: 'שומר חנם לא אישתעבד להו לבעלים אלא לשמירה פחותה ואז כלתה שמירתו', וכבר הארכנו במקום אחר בביאור מחלוקת הראשונים בעניין בין רש"י וסיעתו לרמב"ן וסיעתו. ובילקוט שינויי נוסחאות כאן ציינו לאחרונים שדנו בעניין, ולא הזכירו ממחלוקת הראשונים הנ"ל.

²² ביישוב הרמב"ם, ושוב – לא יישוב המ"מ למרות קבלת האוקימתא שלו, על פי חילוק זה בין חיוב הבעלים לחיוב השומרים כבר קדם לשני אחרונים אלו המהר"י קאשטרו בהגותו 'שו"ע (הובא בהלכה למשה; אמנם ספרו ערך לחם על השו"ע נכתב קודם הדפסת הכס"מ), המשנה את ההבנה הרגילה של המונחים. לדבריו 'שמירה מעולה' של הרמב"ם היא דלת העומדת ברוח מצויה, והשמירה הפחותה אפילו ברוח מצויה לא עומדת. השומרים נפטרים ב'שמירה מעולה' זו, אך הבעלים לא נפטרים בתם אלא בדלת העומדת ברוח שאינה מצויה. וכבר תמה בעל הלכה למשה כיצד ייפטר שומר חנם בשמירה פחותה לפי הגדרה זו (ראה מרכה"מ ט ע"א, שלא הזכיר את המהר"י אך שלל אפשרות זו בהסבירו את שיטת המ"מ: 'דדחיקא ליה לומר דש"ח כלתה שמירתו אפי' בדלת שאין יכולה לעמוד אפי' ברוח מצויה דכה"ג לא חשיב שמירה כלל כדתניא ריש פרק הכונס וכו'. אמנם ראה להלן שדבריו אלו של מרכה"מ הם לדעת המ"מ, אך הוא עצמו חולק וסובר ששומר חנם פטור אף בדלת שאינה עומדת ברוח מצויה). מכל מקום פשוט שגם שיטה זו לא באה ליישב את המ"מ כנ"ל. ויש להעיר כי עצם חידושו בהגדרת המושג 'שמירה מעולה' מצוי גם במי שמאחר לו הרבה, בעל אבן האזל, שהארכנו בביאור שיטתו במקום אחר. ההבדל ביניהם הוא הן בהגדרת השמירה הפחותה, שרא"ז מזהה אותה בשמירת ה'כדנטרי אינשי', הן בכך שרא"ז מפרש לפי זה את נוסח הרמב"ם שבתשובה, שרק השומר חנם נפטר בשמירה פחותה זו, ובייחוד שרא"ז לא מקבל את האוקימתא של קרן תמה, וממילא מובן פטור שאר השומרים ב'שמירה מעולה' מסוג זה.

²³ וכבר העירו בילקוט שנו"ס שמה שביסס את הסברו ברמב"ם על שיטת רב אדא בר אהבה אינו עולה בקנה אחד עם מה שכתבו המ"מ והגר"א (על ה"א, ולא על ה"ב כפי שציינו שם), שהרמב"ם לא פסק כרב אדא בר אהבה, וכנראה מפשטות לשונו ריש פרק ז, ועיין במרכה"מ ז ע"א בעמודה השמאלית בסוגריים שהתייחס לעניין.

²⁴ אלא שגם על פי זה לא מתיישבת קושייתו של רא"ז (הובאה לעיל בפרק השני) על אוקימתא זו של המ"מ, מכך שפרק זה ברמב"ם עוסק בניזקי שן ורגל דווקא, שכן בהם וודאי לא שייך צד תמות.

מחמיר באחריותם של הבעלים, כל זה כאשר הבעלים עצמם צריכים לשמור על שורם, אך כאשר הבעלים מסרו לשומר הוא מקל עליהם קולא גדולה, וכפי שיבואר. לאור ייחודם של דבריו, הן במישור הפרשני, הן במישור הענייני והן במישור המתודולוגי, נביא להלן קטע ארוך יחסית מדבריו ('יחסית', משום שבספר עצמו הדברים ארוכים עוד יותר). להקלת הבנת הקטע נעיר כי בתחילת הדברים הוא מחלק (בניגוד לשיטת הפניי), בין שומר שמסר לשומר, שם הניזק יכול לטעון כלפי השומר השני 'את מהימנת לי וכו' לבין בעלים שמסרו לשומר, שם אין הניזק יכול להשתמש בטענה זו כלפי הבעלים, וזה לשונו שם בהלכה י"א (ההדגשות שלי):

ודוקא הבעלים פטורין לגמרי אע"ג דליכא סהדי לרועה ששמרו כראוי ונשבע הרועה ונפטרו אף הבעלים דאין הניזק יכול לומר לבעלים למה לא שמרת אתה בעצמך דמי ימחה לבעלים למסור בהמתו לשומר דהא אי בעי נותן השור במתנה לרועה (ואי בעי מפקיר השור) ואין מעכב בידו מש"ה כשנשבע השומר ששמרו כראוי נפטרו הבעלים משא"כ בשומר שמסר לשומר שני ועשה שלא כדין שפיר יכול הניזק לומר להראשון את מהימנת לי בשבועה כו' ... ולפי דרכנו זה יש לפרש דברי רבינו הנ"ל ה"ד לפי גי' שלפנינו והך תשובה לחכמי לונל לאו מר בר ר"א חתים עלה מדלא הזכירו המ"מ והמ"ע והיש"ש דודאי מעולם לא עלתה ע"ד רבינו דכששמרו השומרים שמירה מעולה יהיו הבעלים חייבין ולא עוד אפי' מסרו לש"ח ושמרו הש"ח שמירה פחותה נמי הבעלים פטורים דדי' שומרין נכנסין תחת הבעלים ואע"ג דש"ח כלתה שמירתו בשמירה פחותה אין לחייב הבעלים כיון דאין מוחה לו ליתן במתנה ולהפקיר מש"ה אין מוחין בידו למסור לש"ח אע"ג שממעט בשמירתו ... ולפ"ז מ"ש המ"מ לעיל ה"ד דמש"ר והבעלים חייבין לאו למימרא דחייבין אע"ג דשמר השומר דזה ודאי אינו דבהדיא כ"ר שנכנסו תחת הבעלים ואין לניזק דו"ד עליה' רק על השומר אלא דאין זה מוסב למעלה לומר אע"ג שהשומר פטור הבעלים חייבין אלא דמש"ר הבעלים חייבין הוא מאמר המוסגר (וכל בקי בטבע הלשון יבין דטבע הלשון שיביא באמצע הדברים מאמר המוסגר ואח"כ חוזר לענין הראשון וכשבא ר"מ ספרא רבה בתורת ה' והודיע שהשומר נפטר מנזקין בשמירה מעולה העיר והבעלים חייבין ר"ל משא"כ בבעלים שלא מסרו לשומר דוקא בשן ורגל נפטרו בשמירה כראוי משא"כ בקרן כמ"ש המ"מ ואח"כ חוזר רבנו לענין הראשון דשמירת שומר כראוי או ש"ח בשמירה פחותה כלתה שמירתו אף לגבי בעלים שהן פטורין) וה"ק רבינו דוקא המוסר בהמתו לשומר ושמר השומר כראוי הוא דפטור השומר וגם הבעלים אפילו מנזקי קרן אבל הבעלים שלא מסרו לשומר חייבין על נזקי קרן אע"פ ששמרו כראוי שמירה מעולה ... ומה שסיים רבינו אפילו המיתה את האדם מוסב למעלה דכל שמסרו הבעלים לשומר ושמר כראוי (וה"ה ש"ח בשמירה פחותה) כי היכי דפטור השומר מנזקין דשור ה"ה דפטור מלשלם דמי השור הנסקל לבעלים ... ונמצא לשון ואפילו המיתה את האדם מוסב למעלה כאילו אמר והשומרין פטורין אפילו המיתה את האדם ... המורם דתשובה לחכמי לונל שהביאו הכ"מ ולח"מ לא תקום

ולא תהיה כמבואר מן הסברא ומן הגמרא דהאיך אפשר דכששמר הש"ח שמירה פחותה יתחייבו הבעלים והרי אין לניזק דו"ד על הבעלים דהשומר נכנס תחתיו כמ"ש ... היוצא דלדעת המ"מ שמירה פחותה שכלתה בה שמירת ש"ח אפי' בצד תמות דקרן היינו דלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה. למעלה מזה שאר שומרין שאינן פטורין מצד תמות דקרן אפי' כדלת שיכולה לעמוד בכל רוח אפי' שאינה מצויה. למעלה מזה הבעלים דאפי' בשמירה מעולה דרוח שאינה מצויה אינה נפטר מצד תמות דקרן אפי' א"א לבהמה לצאת בשום אופן וחתרה ויצאת הוא דפטור

ראשית לתוכן תירוצו: אם על פי דבריו בהלכה ד' התיישב הנוסח הנדפס המחייב את הבעלים גם כששמרו השומרים שמירה מעולה, הרי שעל פי דבריו כאן מתהפכת הקערה על פיה. לא זו בלבד שהבעלים פטורים כששמרו השומרים שמירה מעולה, אלא אף כששמרו השומרים שמירה פחותה, ואף אם בשומר חנם עסקינן, פטורים הבעלים. הנימוק לכך: 'כיון דאין מוחה לו ליתן במתנה ולהפקיר מש"ה אין מוחין בידו למסור לש"ח אפי' שממעט בשמירתו'. העובדה שמותר לבעלים למסור שורו לכל אחד מארבעת השומרים מהווה נימוק מספיק כדי לפוטרו מכל מה שיקרה תחת יד השומר.²⁵ מתוך כך נדחה הנוסח שבתשובה לחכמי לונל, ממנו משתמע שדווקא בשומר חנם חייבים הבעלים, כיוון ששמרו שמירה פחותה. אלא שכמובן הדברים מוקשים – אם אפילו נוסח התשובה המחייב רק במקרה של שמירה פחותה בשומר חנם קשה, מה נענה על הנוסח הנדפס המחייב את הבעלים אף על שמירה מעולה. על זאת משיב מרכה"מ בהברקה תחבירית – 'מאמר המוסגר'. המילים 'והבעלים חייבים' אינם המשך המקרה של המילים שלפניהם, דהיינו שומרים ששמרו שמירה מעולה, אלא מקרה בפני עצמו שהבעלים לא מסרו לשומרים, אלא שמרו בעצמם שמירה מעולה על שורם, וזה הצליח בכל זאת לפרוץ את הדלת.²⁶ במקרה זה אכן חייבים הבעלים לאור ההסבר דלעיל על חיוב הבעלים בשור תם אפילו ששמרו בדלת העומדת ברוח שאינה מצויה, כל עוד לא חתרה הבהמה.²⁷

²⁵ כנזכר, סברא הפוכה מצינו בנמוק"י (יט ע"ב בדפי הרי"ף): 'ושומר חנם לא אישתעבד להו לבעלים אלא לשמירה פחותה ואז כלתה שמירתו אם כן בעל השור שמסרו למי שאינו מחוייב לשמרו שמירה מעולה איהו דפשע ומשלם'. ועיין לעיל בפרק השלישי שם הרחבנו בביאור דבריו אלה של הנימוק"י. אמנם מה שכתבו בילקוט שנו"ס (עמ' שב טור שלישי) בביאור שיטת מרכה"מ 'דבמסרו לשומר נפטרו הבעלים לגמרי מחיובי נזיקין וכאילו נתנו במתנה או הפקירו', ושוב כתבו 'דמסירה לשומר הוי כמתנה', ומתוך כך העירו ש'כנראה יחידאה הוא בזה', נלע"ד שלא זו כוונתו שגדר המסירה לשומר הוא מתנה, אלא שכשם שמותר לו לתת שורו במתנה או להפקירו, כך מותר לו למסור לשומרים ואין מוחה לו, וההיתר הוא זה שפוטר אותו מהחייבים.

²⁶ לכאורה היה מקום להקשות, שאם הותר לנו נפרש בטכניקה זו של מאמר המוסגר מדוע לומר שדווקא הנוסח הנדפס התיישב כך, ולמה לא נטען שאף הנוסח שבתשובה המחייב את הבעלים היינו כשלא מסרו לשומרים. אלא שלא קושיא היא. ברור שעל פי הנוסח שבתשובה, מלבד זאת שמעצם שאלתם של חכמי לונל עולה שחיוב הבעלים הוא כשמסרו לשומרים, גם מהנוסח של תשובת הרמב"ם יוצא שדווקא בשומר חנם הבעלים חייבים מה שאין כן בשאר שומרים שהם עצמם חייבים, כך שמפורש לפי זה שחיוב הבעלים הוא כשמסרו שורם לשומר חנם, ועל זאת יצאה ביקורתו של מרכה"מ.

²⁷ יש להעיר כי בהמשך דבריו שם חולק מרכה"מ עצמו על חילוק זה של המ"מ בין השמירה המעולה של השומרים (דלת העומדת אף ברוח שאינה מצויה), לבין השמירה המעולה של הבעלים (שאף בדלת הנ"ל אם נפרצה חייבים, ופטורים

כעת לעניינינו: על החידוש הפילולוגי של הכס"מ יוצא המרכה"מ בטיעון פילולוגי משלו: מזויף!²⁸ שני ביסוסים יש לו לטיעון זה: בתחילת דבריו בהלכה יא הוא מנמק זאת 'מדלא הזכירוה המ"מ והמ"ע והיש"ש' (=המגיד משנה, המגדל עוז והים של שלמה), ובהמשך דבריו 'דתשובה לחכמי לונל שהביאו הכ"מ ולח"מ לא תקום ולא תהיה כמבואר מן הסברא ומן הגמרא דהאיך אפשר דכששמר הש"ח שמירה פחותה יתחייבו הבעלים והרי אין לניזק דו"ד על הבעלים דהשומר נכנס תחתיו כמ"ש') נראה שתגובתו החריפה לנוסח שבתשובה נובעת בעיקר מהקושי שבסברא.

4. שיטת המלבי"ם

בפירושו 'התורה והמצוה' על המכילתא פרשת משפטים (אות קו)²⁹ מעלה המלבי"ם פירוש חדש למחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה שם (שמופיעה גם במסכתנו בדף מה ע"ב) ברמת השמירה של שור מועד, ומכאן פירוש חדש לדברי הרמב"ם בנוסח הנדפס.

על פי פירושו שורשי המחלוקת נעוצים בכפילות שישנה בפרשיות של שור המזיק. שתי פרשיות בפרשת משפטים עוסקות בעניין שור. הראשונה (כא: כח – לב) מתייחסת לשור שנגח אדם, והשניה (שם: לה- לו) לשור שנגח שור. בשתיהן ישנו פסוק המפרש את דינו של שור המועד, אלא שהבדל אחד צד את עינו של המלבי"ם. בעוד שבראשונה (פס' כט) נאמר 'והועד בבעליו ולא ישמרנו', בפס' האחר (פס' לו) נאמר 'ולא ישמרנו בעליו'. גם רבי מאיר וגם רבי יהודה תלו את שיטתם (על פי הסברו של המלבי"ם) בכפילות זו על השוני שבה. כיוון שרבי יהודה נפסק להלכה, נציג את ההסבר לשיטתו. חידושו של המלבי"ם הוא שהפסוק הראשון, בו לא מפורש מי הוא זה שלא שומר, עוסק בבעלים שמסרו לשומר חנם, והשומר הוא זה שלא שמר, בעוד שהפסוק השני עוסק, כפי שמפורש בו, בבעלים שלא שמר. מכאן מפרש ר"י שבפס' השני לא שמר הבעלים כלל ולכן מתחייב, אך אם שמר, ואפילו שמירה פחותה, פטור. לעומת זאת הפס' הראשון שעוסק בבעלים שמסר שורו לשומר חנם, והרי שומר חנם מחויב לשמור שמירה פחותה, ועל כן מחדש הפס' שאף אם שמר השומר כדינו כלפי הבעלים, מכל מקום נחשב שלא שמרו כלפי הניזק וחייב הבעלים, דהיינו שאף שהשומר שמר בסוג שמירה שהבעלים היה פטור ממנה מכל מקום הבעלים חייב במקרה זה והטעם הוא 'יען שמסר אותו לרשות אחר', כלומר שהתורה חייבתו כשמסרו לרשות אחר בקריטריונים חמורים יותר מאם שמרו בעצמו. מכאן ממשיך המלבי"ם וכותב:

ובזה מצאנו מקור ומבוע לדברי הרמב"ם המופלאים ... שאם מסר בהמתו לשח או לנושא שכר או לשוכר ושמרה שמירה מעולה ויצאה והזיקה השומרים פטורים והבעלים חייבים, שהתפלאו כולם על מה חייבים

רק בחתרה), וקובע במפתיע כי לדעת הרמב"ם אין כלל חילוק בין דלת העומדת ברוח מצויה לדלת העומדת ברוח שאינה מצויה. ההבדל לפי זה בין שומרים לבעלים מתרחב: השמירה המעולה של השומרים היא דלת העומדת אף ברוח מצויה בלבד (ומתוך כך המונח שמירה פחותה המופיע לגבי שומר חנם מתפרש בדלת העומדת בפני רוח הפחותה מרוח מצויה), ואילו לבעלים (בתם) לא מספיקה אף דלת העומדת ברוח שאינה מצויה. והאריך לבאר את יסודו זה מתוך הבבלי הירושלמי והמכילתא. מכל מקום גם הרמב"ם מתפרש לשיטתו באופן זה שהשמירה המעולה בהלכה זו היא דלת העומדת ברוח מצויה, אלא שנראה שמתורת ההסבר של מאמר המוסגר קיימת גם על פי חידושו זה, כך שמבחינת מיון התירוצים לנוסח הנדפס ניתן להכליל את שיטתו הוא בתוך הסברו במ"מ.

²⁸ כאן מתחבר מרכה"מ לשיטתו של הרב קאפח שטען מזויף על כל התשובות לחכמי לונל, ראה לעיל הערה 12.

²⁹ קטע זה מופיע במכילתא דרבי ישמעאל, מהדורת הורביץ – רבין, מסכתא דנזיקין, פרשה י, עמ' 284.

הבעלים אחר ששמרו שמירה מעולה, וכמו שהשיג עליו הראב"ד והטור ... והכסף משנה הביא שהרמב"ם בתשובתו לחכמי לונל הגיה ומחק הדברים ובכ"ז הביא דבר זה בש"ע,³⁰ והב"ח והסמ"ע מחקו הדברים. אבל מצאתי שגם הסמ"ג והר"י ירוחם כתבו שהבעלים חייבים, ולפי מה שפירשתי מקורו טהור מן המכילתא, שכמו שלר"י יהודה הגם ש"ל דמועד די בשמירה פחותה אם מסרו לשומר חייבים הבעלים, שפי' שאם לא ישמרו בעצמו חייב בכל אופן, כן בדי' שומרים אף אם שמרו שמירה מעולה חייבים הבעלים

היסוד העולה מדבריו הוא שלא רק בשומר חנם ששומר כדינו שמירה פחותה, שזהו המקרה הנדון לפי פירושו במכילתא,³¹ חייבים הבעלים על עצם המסירה לו, אלא אף בשאר שומרים כך הדין, שלמרות ששמרו כדינם שמירה מעולה בכל זאת חייבים הבעלים.

ואמנם יש דמיון מסוים בין דבריו למה שמצינו בפנ"י, אלא שבפנ"י מוסבר היסוד ההלכתי העומד ביסוד חיוב הבעלים, אם מצד את מהימנת לי וכו' ואם מצד שלוחו של אדם כמותו, וממילא נפקא מינות לדינא שאם ידוע בעדים ששמר כדינו פטורין הבעלים לצד הראשון, או אף אם טוען כך השומר פטורים הבעלים לצד השני, וכפי שביארנו כל שאת למעלה. המלבי"ם, לעומתו, לא הסביר את היסוד ההלכתי, כך שנראה כאילו גזירת הכתוב כאן ששמירת אחרים על שורו של הבעלים לא מהניא, ואז אף אם יהיו עדים על כך ששמרו כדינם מכל מקום חייבים הבעלים. עוד יש להעיר שאף להסברו זקוקים אנו לאוקימתא של המ"מ שהמדובר הוא בשור תם, שאם כי דין חיוב הבעלים מוסבר אף בשור מועד, שלמרות שדי לו בשמירה פחותה מכל מקום חייבים

³⁰ טענה זו שמרן פסק בשו"ע כנוסח הנדפס למרות שהביא בכס"מ את תשובת הרמב"ם לחכמי לונל הועלתה בכמה מקומות. בספר הלכה למשה, אחר שהקשה על מרן שרצה ליישב בבית יוסף את קושיית הטור על הרמב"ם על ידי האוקימתא של המ"מ, כתב: 'ואשוב אתפלא עליו ז"ל דלא זכר שר וגדול בישראל מה שכתב הוא עצמו בכסף משנה'. כך הקשה גם הג"ר נחום אש בציוני מהר"ן (נדפס ב'ספר הליקוטים' שבמהדורת פרנקל), וציין אף למלבי"ם, המיישב את הנוסח הנדפס (ויש להוסיף על דבריו מה שכתב בהלכה למשה, שאף בבית יוסף בסימן זה, הובאו הדברים לעיל בדיון בשיטת המ"מ, יישב את קושיית הטור על הנוסח הנדפס על פי המ"מ כנ"ל, ולא הזכיר מהתשובה). וכבר העירו שם המהדירים על דבריו, ש'לק"מ כי כשחיבר השו"ע (וקל וחומר את הבית יוסף. א.ל.). עדיין לא מצא תשובת רבינו. וכן העיר ש"ז הבלין במאמרו 'היחס ל"שאלות נוסח" בספרי חז"ל', עמ' 27. ואכן, השו"ע נדפס לראשונה בוויציאה (אלויזי בראגאדין) תשכ"ה - תשכ"ו (עייין: נפתלי בן מנחם, 'הדפוסים הראשונים של השו"ע', עמ' קא), ואילו חלקו הראשון של הכס"מ נדפס (אף הוא בוונציה) בשנת של"ד (עייין: בצלאל לנדוי, 'לתולדות מרן רבי יוסף קארו', עמ' לט, הערה 99). ועיין עוד בשם הגדולים, מערכת ספרים, אות כ, סעיף נ, שכתב שיש מקומות המוכיחים שדברים בבית יוסף (שקדם אף לשו"ע) נכתבו אחר דברים בכס"מ, וכתב: 'לכן נראה שאין סדר למשנה דזימנין דכתב איזה הלכות בכס"מ ושוב כתב בית יוסף וזמנין איפכא', ומכל מקום בנידון דידן יש לומר שדבריו בכס"מ מאוחרים, וכנ"ל.

³¹ נקודה זו יכולה להטעות, ויש להבהיר. אמנם מקרה זה שלשיטתו נידון במכילתא הוא המקרה של הנוסח שבתשובה, ואם כן היה לכאורה פשוט לו יותר לתלות את חידושו בנוסח הנדפס. אך אין זה נכון, שכן לפי חידושו לא רק בשומר חנם ששמר שמירה פחותה חייבים הבעלים אלא גם שאר השומרים ששמרו שמירה מעולה כמבואר בפנים, והרי לפי הנוסח שבתשובה, כולם פטורים בשמירה מעולה, ומכאן שאין התאמה בין הנוסח שבתשובה להסברו במכילתא.

הבעלים אף כששמרו השומרים שמירה מעולה, מכל מקום מה שחייב הרמב"ם את השומרים עצמם כששמרו שמירה פחותה, יתיישב רק אם נעמיד בקרן תמה.³²

במישור המתודולוגי יש לציין גם אצל המלבי"ם את כפל הנימוקים לקבלת הנוסח הנדפס. אם כי חידושו בשיטת רבי יהודה נראה הגורם המרכזי לקבלתו את הנוסח הנדפס, מכל מקום מוסיף המלבי"ם שיקול פילולוגי, והוא שהסמ"ג ורבינו ירוחם נקטו כנוסח הנדפס.³³ טיעון זה ניתן לפרשו בשני דרכים. הראשונה היא שהמלבי"ם קיבל את תשובת הרמב"ם, אך כיוון שאצל ראשונים אחרים הסמ"ג ורבינו ירוחם, מצינו את השיטה שבנוסח הנדפס, כך שהם וודאי סוברים כשיטה זו, ממילא יש לחידושו של המלבי"ם עצים להיתלות בהם. הדרך השנייה, שמלשון המלבי"ם נראה שהיא הנכונה, טוענת במישור הפילולוגי גופו, שכיוון שמצינו את הנוסח הנדפס אצל הראשונים הנ"ל בשמו של הרמב"ם הרי לנו ראיה שזהו הנוסח הנכון, וחידושו תואם אם כן גם את שיטת הרמב"ם. כאמור, לשונו של המלבי"ם נוטה לדרך השנייה, ומעין ראיה לכך, אם לא ראיה ממש, יש לראות בזיקה בין תחילת דבריו 'ובזה מצאנו מקור ומבוע לדברי הרמב"ם המופלאים', לבין מה שכתב לאחר הבאת התשובה, 'אבל מצאתי שגם הסמ"ג ור' ירוחם כתבו שהבעלים חייבים ולפי מה שפירשתי מקור טהור מן המכילתא', דהיינו מקורו של הרמב"ם, אותו הזכיר בתחילה ולא מקורם של הסמ"ג ורבינו ירוחם.

בניגוד, אם כן לפניי, שאמר דבריו 'לולי שהכס"מ כתב' מה שכתב, הרי שהמלבי"ם אומר דבריו למרות התשובה, וזאת על ידי ביסוס הנוסח הנדפס מתוך עדויות נוסח עקיפות, דהיינו ראשונים המביאים את ההלכה. יש אם כן לראות במלבי"ם חבר למרכה"ם שהשתמש בטיעון הפילולוגי כדי לסתור את התגלית הפילולוגית של הכס"מ.

כפי שצויין בהערה - את תירוצו של המלבי"ם הביא הג"ר נחום אש ביציוני מהר"ן שבספר הלקוטים מהדורת פרנקל. המעניין הוא שלמרות קבלתו של הגר"ן אש את הנוסח הנדפס לא עירער על מהימנותה של התשובה לחכמי לונל, וכך כתב:

ואף שרבינו עצמו לא מצא מקורו וצוה למחקו עיין במש"כ בפ"ב מהל' ציצית ה"ז וב"כ מהל' שבת ה"ז³⁴ ותמצא כעין זה שרבינו לעת זקנותו שכח בהרבה דברים מאין יצא לו והבאים אחריו חפשו והערו את מקורם ע"ש.

רעיון זה לחלק בין הרמב"ם המוקדם לרמב"ם המאוחר (דהיינו שהאמת כרמב"ם המוקדם) כבר הועלה בעבר על ידי הקרבן נתנאל (שבת, פכ"ד אות ג) והפני משה (מראה הפנים ריש פרק כד דשבת), בנוגע לסוגיא דשבת שהוזכרה ביציוני מהר"ן, אך מלבד זאת שאף בסוגיא שם הוכח

³² אמנם לפי חידושו של מרכה"ם (לעיל, סעיף ב.4). שלגבי השומרים אין נפק"מ בין תם למועד, יוכל גם המלבי"ם לרחות את האוקימתא של המ"מ, מה שמיישב את המילים 'ואפילו המיתה את האדם' (ראה שם). על נקודה זו שלמלבי"ם לא קשה תוספת זו עמדו בילקוט שנו"ס, אך לא העירו מכך ששאר השומרים חייבים בשמירה פחותה, ועל האפשרות לתרץ ע"פ מרכה"ם.

³³ גם בטענה זו (כמו בעניין הסתירה בדברי מרן) כבר קדמו בספר הלכה למשה, עיין לעיל בהערה בדיון בשיטת המ"מ.

³⁴ ראייתו מהלכות שבת היא הסוגיה שהוזכרה לעיל (הערה 12) עניין מציאה בשבת, סוגיא שנדונה בהרחבה במאמר של ש"ז הבלין שצויין שם, וכפי שהעיר כבר הדק"ס הרמב"ם כמו כל הראשונים האחרים לא גרסו בסוגיא בע"ז את המילים 'המוצא כיס בשבת', כמו שהשתרש בדפוסים, וממילא לק"מ על הרמב"ם (וכך העירו מהדירי פרנקל על אתר בספר הלקוטים).

שהרמב"ם לא סבר בתחילה אחרת מאשר בסוף,³⁵ הרי שבסוגיא שלנו כלל לא שייך לדבר על חזרה, שהרי מדובר בשורה שהשתרבה, וקשה לומר שהרמב"ם 'ימציא' ספור כזה ללא שאכן כך קרה.

מכל מקום אף בדרך יוצאת דופן זו אין לראות כלל וכלל התעלמות מהמישור הפילולוגי, שכן הגר"ן מקבל את עדותו של הכס"מ, ומעלה טענה פילולוגית נגדית, שאף הנוסח הראשון של הרמב"ם הינו 'רמב"ם' בפני עצמו, ואולי אף יותר נכון מ'הרמב"ם המאוחר'.

5. שיטת הגר"ח הלוי

בשני מקומות בספרו 'חידושי רבנו חיים הלוי על הרמב"ם' עסק הגר"ח בהלכה זו של הרמב"ם. המקום הראשון הוא בהלכה זו עצמה, שם עסק גם ביחס בין אוקימתת הראב"ד לאוקימתא של המ"מ, והבאנו מדבריו שם לעיל הן בדיונינו בשיטת הראב"ד, והן בדיונינו בשיטת המ"מ. אמנם לא הזכיר שם הגר"ח את התשובה המובאת בכס"מ, אלא שעיקר דיונו שם הוא על הגדרת חובת השמירה והתשלומים בשור תם שנמסר לשומר, שמצד אחד 'נכנסו תחת הבעלים' דהיינו שהשומר מתחייב כלפי הניזק, ומצד שני הרי שור תם גובה מגופו, ואם כן השומר מתחייב לכאורה כלפי הבעלים ולא כלפי הניזק.³⁶ מכיוון שכן נראה שאין זה משמעותי להזכיר את התשובה לחכמי לונל, שהרי גם לפי התשובה סוברים חלק מהאחרונים (הסמ"ע הגר"א ועוד) שעדיין צריכים אנו לאוקימתא של המ"מ, שהמדובר הוא בשור תם, וממילא אין נפקא מינה לעניין זה בין שני הנוסחים.

המקום השני בו עסק הגר"ח בעניין הוא בפרק ד' הלכה י"א. כפי שנראה להלן חשוב להבין את ההקשר בו אמר הגר"ח את דבריו, ולכן מן הראוי להציג כאן את הדברים בהרחבה מסוימת. כתב שם הרמב"ם:

מסר השומר לשומר אחר השומר הראשון חייב לשלם לניזק, שהשומר שמסר לשומר חייב. והרי הניזק אומר לו למה לא שמרת אתה בעצמך ומסרת לאחר שלם לי אתה ולך עשה דין עם השומר שמסרת לו אתה. מסרה השומר לבנו או לבן ביתו או למסעדו נכנסו תחת השומר וחייבין.³⁷

וכתב על זה הראב"ד:

מסר השומר לשומר אחר וכו' שלם לי אתה ולך עשה דין עם השומר שמסרת לו אתה. א"א כל זה אינו מחוור אלא הניזק גובה מן השני או

³⁵ ראה במאמר הנ"ל של הבלין, שהביא את דברי הר"מ שטראשון, מבחר כתבים עמ' קי-קיג, שהביא שלוש מקומות שהרמב"ם כביכול שכח את מקור דבריו, ובהערה 52 הפנה הבלין לתגובתו במבואו למהדורה הפקסמילית של כת"י אוקספורד של ספרי מדע אהבה.

³⁶ על מדוכה זו ישבו גם האור שמח והחזון אי"ש.

³⁷ בטור (שצ"ו:ח) הביא את לשון הרמב"ם, וכאן נוסף: 'זה שומר פטור' (אמנם בטור מהדורת מכון ירושלים, הערה לח, ציינו שבטור דפוס ואדי אל חגארה ליתא לתוספת זו), וכתב על זה הבית יוסף שם בבדק הבית: 'זה לשון שהעתיק רבינו ונוסחא משובשת נזדמנה דלפי נוסחת ספרינו בהרמב"ם כך היא מסרו השומר לבנו או לבן ביתו או למסעדו נכנסו תחת השומר וחייבים ומ"ש שהראב"ד השיג עליו נראה שהיתה נוסחתו בהרמב"ם כנוסחת רבי' דלפי נוסחא דידן בהרמב"ם אין כאן השגה, וראה מה שהקשו עליו בילקוט שנו"ס שם מדבריו לקמן בבית יוסף.

מאיזה שירצה ועד³⁸ שאומר לשומר יאמר לבעלים למה לא שמרת אתה את שורך וחיי ראשי כל מה שכתב בזה שלא לצורך הוא דליכא למימר הכא אין רצוני שיהא פקדוני ביד אחר שהרי הבעלים אינם מפסידים כלום.

כבר הזכרנו לעיל (ראה בדיון על שיטת הפני"י, ובהערה שם) שעיקר הבעיה בדברי הרמב"ם היא השימוש בדיון שומר שמסר לשומר חייב, דין שנאמר במקורו כחיוב של השומר הראשון לבעלים, ואילו כאן ברמב"ם מופיע בהקשר של חיוב השומר הראשון לניזק. תורף יישובו של הגר"ח לבעיה זו הוא:

נראה לדפ"מ שכתב הראב"ד בתחילת פ"ד בהשגה שם די"ל דהבעלים לעולם אין נפטרין, וגם במסרוהו לשומרין חייבין בחיוב הנזקין, וא"כ ה"ה בשומר קמא אע"ג דמסרו לשומר שני מ"מ כיון דלא נסתלק משמירתו הרי הוא כבעלים ומתחייב בנזקין, דהרי הא דשומר חייב בנזקין הרי מבואר בתוס' בב"ק דף נו ע"ב דזהו מדין בעלים ולא מדין שומרים, וכן הוא מוכרח דלא מצינו דין שומרים רק על גופו ממון, אבל לא על חיוב נזקין, וכיון דמדין בעלים אתינן עלה על כן השומר דינו כבעלים, ובמסר לשומר אחר גם כן חייב כהבעלים

תלה אם כן את יישוב הרמב"ם בשיטת הראב"ד (בהשגתו להלכה ד) דלעולם אין הבעלים ניצולין מיד הניזק,³⁹ בתוספת הסברו שלמאן דאמר שומר שמסר לשומר חייב גדר השומרין הוא כגדר הבעלים. אלא שהראב"ד כתב זאת כהשגה על הרמב"ם שם שממנו עולה ההיפך, ולא ניתן ליישב את דבריו בהלכה יא על פי עיקרון זה. הנחה זו, שמשיטת הרמב"ם משתמע ההיפך, מדייק הגר"ח ממה שכתב הרמב"ם, על פי הנוסח הנדפס, 'אבל אם שמרוהו שמירה מעולה ... השומרים פטורים והבעלים חייבים'. תוספת זו 'והבעלים חייבים' לא מובנת אם נניח שגם הרמב"ם מסכים לראב"ד שבכל מקרה הבעלים חייבים, שכן אז גם ברישא, שהשומרים לא שמרו כלל, גם שם הבעלים חייבים, אלא שמכל מקום הניזק יכול לתבוע גם מהשומרים, או שתובע מהבעלים אלא שהם עושים דין עם השומרים, וממילא כשהשומרים שמרו שמירה מעולה והם פטורים לא התחדש חיוב מיוחד על הבעלים, אלא שהם נשארו בחיובם המקורי הקיים גם ברישא. יוצא, אם כן, שהרמב"ם שציין כאן במיוחד את חיוב הבעלים, חולק על הראב"ד, וסובר שכיוון שמסרו הבעלים שורם לשומר נסתלקו מחיוב השמירה, ורק במקרה שהשומרים פטורין אז מתחדש חיוב על הבעלים. לאור זאת חוזרת הקושיא על דברי הרמב"ם בהלכה י"א שדן דין שומר שמסר לשומר על שמירת נזקין.

כדי ליישב קושיא זו חוזר הגר"ח להלכה ד' ומסביר אותה בדרך חדשה, כך שהדיוק הנ"ל בדברי הרמב"ם בהלכה ד' בטל, ומתיישב ההסבר להלכה י"א. ראשית כל בא הגר"ח ליישב את עצם מה שחייב הרמב"ם את הבעלים כששמרו השומרים שמירה מעולה, ועל פי זה לבדוק אם שייך הדיוק

³⁸ בכתבי היד במקום 'ועד': ועוד'.

³⁹ הנחה זו שהרמב"ם סובר שלגבי הניזק אין הבעלים נפטרין לעולם, הקשה עליה החזו"א בגיליונות, שמהלכה י"ב משמע שדווקא בשור תם ואין לשומר מה לשלם אז גובה הניזק מן השור (דהיינו מן הבעלים), אך לא בשור מועד, וכן דייק הלחם משנה (בהלכה י"א) מהלכה י"ב.

האמור. לאחר נסיון להסביר את הרמב"ם לפי האוקימתא של הראב"ד, בכדי שידעו הבעלים, ודחיית נסיון זה, כותב הגר"ח:

וע"כ צ"ל דדברי הרמב"ם קיימי בשור נגחן, שהוחזק דלא סגי לי' בשמירה מעולה זו, ומ"מ השומרין נפטרין כל חד כדינני, שומר חנם בשמירה פחותה, ושומר שכר בשמירה מעולה, ויסוד דברי הרמב"ם הכא הם להשמיענו דמותר השמירה של נזקין היתירה על הלכות שומרין אין השומרין נכנסין בזה תחת הבעלים, ודינם בזה כלא מסרו לשומרין כלל, שהבעלים מתחייבין בה ולא השומרין, ולפי"ז הרי לכאורה יש למידק מדנקט הכא הרמב"ם הך דינא דהבעלים חייבין, ש"מ דרק היכא דאין השומרין נכנסין הוא דהבעלים מתחייבין, אבל היכא דהשומרין נכנסין תחת הבעלים הבעלים פטורין, והדרא השגת הראב"ד לדוכתה דאמאי חייב השומר הראשון, ומה"ת לחייבו יותר מהבעלים. אלא דבאמת הך דינא דהשומרין פטורין במותר השמירה הוא חד דינא עם חיובא דהבעלים, דבלא"ה השומרין חייבין בכל, כיון דהשור תחת ידם וברשותם, ששאלוהו להנאתם ותשמישם, והניזק יכול לתבעם למה לקחוהו מרשות בעליו, ורק בחיובא דבעלים הוא דמפטרי שומרין, ונמצא דחובת בעלים ופטור שומרין חד דינא הוא, וע"כ ליכא למידק הכא לענין חובת התשלומין אם יש על הבעלים אם לא, דהכא דינא אחרינא נקט דחובת מותר השמירה היא רק על הבעלים ולא על השומרין, וכן כל חובת הנזקין היא רק על הבעלים לבד, אבל אה"נ דלגבי הניזק אין הבעלים נפטרין לעולם גם לדעת הרמב"ם, וגם היכא דהשומרין נכנסו תחת הבעלים, מ"מ לגבי הניזק אין הבעלים נפטרין, ורק דאז חוזרין הבעלים ועושין דין עם השומרין, דעיקר חיובא עליהו רמיא, ומיושבים היטב דברינו בדעת הרמב"ם שפסק דאין השומר הראשון נפטר, דר"ל דדינו כדין הבעלים להתחייב לגבי הניזק, ומשום דלא נסתלק משמירתו, וכמשי"כ.

את הקושיא הגדולה, מדוע מחייב הרמב"ם את הבעלים כששמרו השומרים שמירה מעולה, מיישב הגר"ח בדרך שמצינו לעיל בהסבר שיטת המ"מ, דהיינו חילוק בין רמת השמירה המוטלת על הבעלים לרמת השמירה המוטלת על השומרים, אלא שבניגוד לאחרונים האחרים שחידשו רמות שונות בגדר השמירה המעולה, הגר"ח מפתיע בהעלותו אוקימתא חדשה, 'שור נגחן, שהוחזק דלא סגי ליה בשמירה מעולה זו'. ממילא, השומרים כיוון ששמרו כל חד כדיניה נפטרים, אך הבעלים חייבים על מותר שמירה זו.⁴⁰

⁴⁰ והחזו"א בגיליונות הקשה על אוקימתא זו, 'דאם הדלת אינה מתקיימת בפני השור ודאי חייב אפילו ש"ח, דהו"ל פשיעה כיון דידוע שאין זו שמירה, ולענין שמירת גופו ודאי לא יצא ידי חובתו וה"ה לענין שמירת נזקיו, ולא מקרי שמירה מעולה אלא בשמירה בטוחה אלא שפרציה ליסטים וכיו"ב'. הסבר קושייתו, שאף אם נקבל את הנחתו של הגר"ח שחובת השומר היא רק ברמת שמירה שהוא חייב בה כלפי הבעלים, בשור כזה אף כלפי הבעלים הוא אינו נפטר בדלת שהשור יכול לפרוץ. ונראה ליישב שכוונת הגר"ח היא שכיוון שאין דלת העומדת בפני שור כזה, הרי שהבעלים הסכימו שהשומר ישמור ברמת שמירה ששומרים על שור רגיל, ובפרט לפי דברינו בהמשך שהגר"ח השתמש כאן לאוקימתא זו כיוון שאין זה עיקר חידושו, אין תימה על דוחק זה.

המפתיע הוא, וכאן אנו מגיעים למרכז הנדון של מאמר זה, שבניגוד לסמ"ע, הפנ"י, מרכבת המשנה והמלבי"ם, שאף שהעלו אפשרויות ביישוב דברי הרמב"ם בנוסח הנדפס, ציינו כולם לכס"מ המביא את הנוסח שבתשובה, הגר"ח לא מזכיר כלל נוסח זה, וכבר עמדו על כך במקומות שונים.⁴¹ לכאורה לפנינו מקרה ראשון של התעלמות גורפת מהמישור הפילולוגי ללא כל צורך בהצדקתה. אולי אכן כך, אך ברצוני להציע, שאם נבחן את תירוצו זה של הגר"ח, במסגרת תפקידו במהלך הכללי של דבריו, נביט על התעלמותו זו מהתשובה באור שונה.

כאמור, עיקר עיסוקו של הגר"ח כאן בהלכה זו של הרמב"ם, אינו מתמקד ביישוב הקושי הנקודתי כאן, דהיינו מדוע חייבים הבעלים בשמירה מעולה, אלא בעקרון שלכאורה נובע מההלכה האומר שהבעלים מסתלקין לגמרי מחובת השמירה כשמסרו לשומרים. עקרון זה אינו מתיישב עם הסברו של הגר"ח להלכה י"א, ולכן עניינו להסביר את הלכה ד' באופן שלא יהיה ניתן להסיק ממנה את העיקרון הנ"ל. ואכן, על פי תירוצו לקושיא הראשונה המקומית, התירוץ המעמיד אוקימתא של שור נגחן, 'מרוויח' הגר"ח את ביטול הדיוק על הסתלקות הבעלים מאחריותם מהלכה זו. לדבריו בניגוד להבנה הראשונית שיהשומרין פטורין היא הסיבה, ו'הבעלים חייבין' מסובב, כאילו חיובם מתחדש רק מתוך פטור השומרין, ההבנה החדשה היא ש'הבעלים חייבין' הוא הגדר ממנו נובע פטור השומרין. הסבר הדבר, שאכן הבעלים חייבין בכל מקרה גם כשלא שמרו השומרים כלל (אלא שאז הם חוזרים ועושים דין עם השומרים), ומה שהוסיף הרמב"ם לכתוב שהם חייבים במקרה של שמירה מעולה, הוא דין חדש, דהיינו שבמותר השמירה, השמירה שמעבר לשמירה מעולה, בכך חייבים רק הבעלים, מכיוון שמעבר לגדרי שמירתם כלפי הבעלים לא מתחייבים השומרים, כך שעל המותר לא קיבלו השומרים אחריות כלל 'ודינם בזה כלא מסרו לשומרין כלל', ולכן פטורין השומרים. על פי זה, אין סתירה בין הלכה זו לבין הסברו של הגר"ח להלכה יא המתבסס על כך שהרמב"ם סובר שהבעלים לעולם לא מסתלקים מאחריות הנזיקין.

כעת, ניתן לבחון את היחס בין הנוסח שבתשובה לנוסח הנדפס באופן שונה. לו היתה מטרתו העיקרית של הגר"ח ליישב את הקושיא המקומית, מדוע חייב הרמב"ם את הבעלים בשמירה מעולה, אכן תמוהה היתה התעלמותו מהתשובה, בייחוד לאור הדוחק אליו נכנס באוקימתא של שור נגחן, דוחקים שאין הוא רגיל בהם בבואו ליישב הלכות ברמב"ם. אך כיוון שמטרתו העיקרית היא יישוב הלכה י"א לאור העיקרון שהבעלים לא נסתלקו מאחריותם, וכדי שלא תהיה סתירה מהלכה ד' הסביר את המילים 'והבעלים חייבין' כחידוש בגדר מותר השמירה מעבר לחובת השומרים, כיוון שכך אין שום נפקא מינה בין הנוסח הנדפס לנוסח שבתשובה. אף לנוסח שבתשובה היתה עולה הסתירה בין העיקרון הנ"ל לבין המילים 'והבעלים חייבין', שכתבם הרמב"ם לנוסח זה רק על שומר חנם ששמר שמירה פחותה. ממילא שאף לנוסח זה זקוקים אנו להסברו המחודש של הגר"ח למילים אלו.⁴² עלה בידינו אם כן שבדומה לדבריו בהלכה ד' שם

⁴¹ העיר על כך החזון אי"ש, שם, הן על הלכה ד' והן על הלכה י"א. וראה עוד: שלמה זלמן הבלין, 'היחס ל"שאלות נוסח" בספרי חז"ל', עמ' 27, ובהערה 28 (הערת המערכת) הרחיבו בנימוק התעלמותו זו על ידי בירור כללי של שיטתו בענייני נוסח. דרכנו כאן היא לברר את התעלמותו זו מתוך עיון רחב במהלך דבריו כאן על הלכה זו.

⁴² יש להדגיש שתורף הסברו של הגר"ח להלכה ד' מתיישב לפי הנוסח שבתשובה בצורה 'חלקה' יותר מלפי הנוסח הנדפס, שבעוד שלנוסח הנדפס הוא נדחק לאוקימתא, הרי שלנוסח שבתשובה הדברים מבוארים בשופי. וכהשערה נועזת היה מקום לומר שרק מתוך הסתמכות על הנוסח שבתשובה, אמר הגר"ח את יישובו (שהרי, כאמור, אין דרכו באוקימתות דחוקות), אך כדי לא לסטות מהנוסח הנדפס 'הלביש' את אותו הסבר ממש אף בנוסח זה.

עיקר עיסוקו היה בגדר החיוב של שור תם שנמסר לשומרין, כך שלא היתה נפקא מינה בין הנוסחים, ולכן לא ציין הגר"ח את התשובה, גם דבריו בהלכה י"א אין עיקר עניינם ליישב את קושיית חכמי לונל על הרמב"ם, כך שאף לגביהם אין נפקא מינה בין הנוסחים, וכיוון שלצורך חידושו אין לו צורך בנוסח שבתשובה, לכן לא ראה צורך לצינה.

קיצור הדברים, טענתי היא שאין לגר"ח התנגדות עקרונית להשתמש בנוסחים חדשים,⁴³ וודאי לא כאלה המוזכרים בכסף משנה, אלא שהקו המנחה אותו הוא הרעיון המרכזי אותו הוא בא לחדש,⁴⁴ או הקושי המרכזי בו הוא עוסק.⁴⁵ אם לצורך רעיון זה יש צורך בהבאת הנוסח החדש, הוא אכן ישתמש בו, אך במקומות שלעניין חידושו הוא אין נפקא מינה בין שינויי הנוסח שם לא יעיר הגר"ח על שינויים אלו.

1. סיכום ומסקנות

במאמר זה הצגנו שיטות שונות לביאור הנוסח הנדפס של הלכה ברמב"ם. הלכה זו עוסקת בחיוב הבעלים בנזקי בהמתם כשמסרוה לשומר, ובנוסח הנדפס המילים 'והבעלים חייבים' מתייחסים למקרה של שמירה מעולה, דהיינו שהבעלים חייבים אף אם השומרים שמרו על הבהמה שמירה מעולה, וכל זאת בניגוד לתיקונו של הרמב"ם בתשובתו לחכמי לונל כפי שנתפרסמה לראשונה בכס"מ, שם ייחס מילים אלו למקרה של שמירה פחותה בלבד. כאמור עניינינו כאן היה לבאר את שיטתם של האחרונים שמצאו לנכון ליישב דווקא את הנוסח הנדפס, למרות שהיו מודעים לתשובה שבכס"מ. לא הרחבנו בביאור הראשונים שעסקו בכך כיוון שלא היתה בפניהם התשובה הנ"ל.

שאלת הפתיחה של המאמר היתה האם עולם התורה של דורות 'האחרונים' מתעלם מהמישור המחקרי ומאמץ או אף מקדש את הטקסט הרווח והמקובל ללא כל התחשבות בתגליות הסטוריות-פילולוגיות. גישות שונות ומגוונות נתגלו לפנינו אך המשותף לכולם הוא שאין כאן

⁴³ בחידושו להלכות עדות פרק כ"א ה"ט, על מה שכתב שם הרמב"ם 'באו עדי גנבה אחר שהוזמו עדי מכירה' כתב הגר"ח בסוף דבריו: 'ואולי הוא ט"ס ברמב"ם וצ"ל אחר שהעידו, אשר כן משמע מזה שלא העירו בזה המפרשים כלל, וכן נמצא בכה"י ישן הנוסחא אחר שהעידו, ומיושב היטב, וכש"נ'. וראה שם בילקוט שנו"ס שלא נמצא כן במקורות שלפניהם.

⁴⁴ ראה דבריו של הרב ש"י זווין בספרו אישים ושיטות (עמ' 61): אמנם חידושו שבספרו מתחילים כולם בקושיות, אבל המעיין בגופם של דברים יווכח שאין הקושיות באות אלא לשם הבהרת העניינים אחרי כן על יסוד נתוחיו וחקירותיו. ועוד כתב שם (בפרק על ר' חיים עוזר) דברים השייכים לעניינינו על שיטת ר' חיים (עמ' 174 – 175): 'שלילת סברא נגדית אינה מעניינת אותו. האמת תורה דרכה. למה לאבד זמן על ביטול דברים בלתי נכונים ... וביסוס חידושו באמצעות התפשטותם לסוגיות שונות והרחבתם לאפיקים ולשכילים מרובים אף זו לא ממידתו היא ... ר' חיים לא ראה צורך לטפל בדברי קודמיו ולא השתמש כל עיקר באחרונים'. לערער מסוים על התפיסה שהקושיות אצל ר' חיים אינן באות אלא כ'סולם' לתירוצים, ראה: קרומביין אליקים, "מר' חיים מבריסק והגר"ד סולובייצ'יק ועד 'שיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין': על גילגוליה של מסורת לימוד". וראה עוד את הערתו של יצחק טברסקי בספרו מבוא למשנה תורה לרמב"ם, עמ' 72, הערה 171 על מסורת משפחתית שר' חיים לא 'אהב' את התשובות לחכמי לונל. וראה עוד על שיטתו של הגר"ח: הרב אהרון ליכטנשטיין, 'כך היא דרכה של תורת "הרב" לדרך לימודו של הגר"ד סולובייצ'יק'.

⁴⁵ כוונתי בכך אף לטוענים שהגר"ח יראה לנכון לתרץ את הרמב"ם אף אם אין בכך חידוש 'בריסקאי' אופייני, ראה בהערה הקודמת.

התעלמות כלל וכלל מהמישור הפילולוגי. נתאר בקצרה את הארויות השונות שעלו כדי להסביר את הצורך ביישוב הנוסח הנדפס:

- א. קבלת התשובה לחכמי לוניל אך ציון העובדה (לאו דווקא כתירוץ לרמב"ם אלא כאמת הלכתית בפני עצמה) כי גם הנוסח הנדפס לא קשה (סמ"ע ופני"י)
- ב. הסתמכות על ראשונים אחרים שפסקו כנוסח הנדפס, כמקור הלכתי עצמאי שדורש הסבר (הלכה למשה)
- ג. ערעור על ייחוס התשובה לרמב"ם: מסברא (מרכה"מ), מהעובדה שהראשונים שהפוסקים הקדומים הביאו את הנוסח הנדפס (מרכה"מ ומלבי"ם) או מאמירה כוללת על התשובות לחכמי לוניל (הרב קאפח).
- ד. חילוק בין הרמב"ם המוקדם לרמב"ם המאוחר, והצורך ביישוב הרמב"ם המוקדם (הגר"ן אש בסוגייתנו, והקרוב נתנאל והפני משה בסוגית שבת).
- ה. בטול ההבדל המשמעותי בין שני הנוסחים ויישוב אחד עמוק המתאים לשני הנוסחים גם יחד (הגר"ח הלוי).

כיצד נענה אם כן לשאלת הפתיחה? מחד אי אפשר לטעון, על כל פנים לא על פי סוגיה זו, שיש התעלמות גורפת מהמישור הפילולוגי. מאידך, ניתן לשאול: האם אכן שלל ההסברים שהוצגו כאן אינם קשורים למוטיבציה להמעית בחשיבותו של המישור הני"ל. דומה כי הסברים מגוונים אלו לא היו נשמעים מתוך כתלי האקדמיה, ולא בכדי. סביר אם כן להניח כי למרות שאין לדבר על התעלמות מהמישור הפילולוגי יש מקום בהחלט לומר כי קיימת מגמה של תיחומו והגבלתו של מישור זה בגבולים מצומצמים, ודחיקתו לשוליים של עולם הלימוד. נוסף בשולי הדברים הרהורים מעטים על משמעות הדברים:

מסתבר כי אכן חוש מיוחד הדריך את האחרונים הני"ל [ונראה כי כבר שורשים לכך ניתן למצוא הרבה קודם להם בתקופת בעלי התוספות ויחסם להשוואות כתבי יד], לחזק ולבסס את הנוסח הרווח ולהמעית בחשיבותם של הממצאים הפילולוגיים. קשה להמעית בחשיבותו של חוש זה. מקובל הוא לומר כי חשש יש כאן מפני ערעור על המוסכמות. ברצוני להציע כיוון חשיבה שונה: אתגר עצום הוא למוד התורה וידיעתה, אתגר ההולך וגדל עם ריבוי החידושים והספרים מדי דור. לא הרי ספרייתם של התנאים והאמוראים שכללה כמעט רק את התני"ך (ואולי גם את המשנה מדור מסויים) כספרייתם של הגאונים שהתלמוד כולו עמד בפניהם, ולא הרי ספרייתם של הגאונים כשל הראשונים, וכשאנו מגיעים להמצאת הדפוס ולעולמם של אחרונים הרי שאלו הם דברים שאין להם שיעור. דרוש היה אם כן חוש מיוחד שיגלה את סוד הצמצום וזאת כדי שלא יאבד כל סיכויי שאיפה לדעת תורה. מסתבר כי הצמצום הראשוני נעשה בתחומים שמעבר ללימוד עצמו: תגליות של כתבי יד וכדומה הרי אינם נובעים מעיון ועמקות אלא דווקא מחיפוש ושיטוט. אם יבוא אדם לחפש על כל הלכה והלכה את כל עדי הנוסח שלה הרי הוא הראשון שלא ימצא ידיו ורגליו בבית המדרש. אין כאן בדווקא חשש לבית המדרש עצמו אלא יותר לאותו צורב שישגור את גמרתו ויבלה את ימיו בחיפוש גניזות שונות והשוואות של כתבי יד. לאחר מכן יש צמצומים בתחומי הלימוד עצמו, היחס בין ההלכה לשאר תחומי התורה, ואחר כך היחס בתוך עולם ההלכה עצמו בין התלמוד לפסיקה ועוד ועוד, אלא שכבר יצאנו מהגדר שתחמנו לנו.